

ПРАВОВІ СИСТЕМИ КРАЇН ЦЕНТРАЛЬНОЇ, СХІДНОЇ ТА ПІВНІЧНОЇ ЄВРОПИ

1. *Правова система Республіки Польща*
2. *Правова система Чеської Республіки*
3. *Правова система Словацької Республіки*
4. *Правова система Угорщини*
5. *Правова система Румунії*
6. *Правова система Латвійської Республіки*
7. *Правова система Литовської Республіки*
8. *Правова система Естонської Республіки*

1. Правова система Республіки Польща

Державний устрій. Польща – унітарна держава з двоступеневою системою адміністративно-територіального поділу у складі 49 воєводств і 2489 гмін. За формою правління – напівпрезидентська республіка з демократичним політичним режимом. Конституція 1997 р. ухвалена Національними зборами і референдумом. Законодавча влада в Польщі належить Сейму і Сенату – двом палатам польського парламенту. Нижня палата – Сейм здійснює контроль за діяльністю уряду в обсязі, визначеному приписами Конституції та законів. Він складається із 460 депутатів, обраних на основі загального виборчого права, як за мажоритарною, так і пропорційною системою. Сенат складається із 100 senatorів, обраних громадянами за мажоритарною системою. Обидві палати обираються на 4-річний термін. Сейм може скоротити термін своїх повноважень постановою, ухваленою більшістю у 2/3 голосів загального числа депутатів. Така постанова одночасно скорочує термін повноважень Сенату. Президент Республіки, заслухавши думку маршала Сейму та маршала Сенату, може достроково припинити повноваження Сейму, проголосивши проведення нових виборів.

Сейм приймає закони звичайною більшістю голосів у присутності не менше половини загального числа депутатів. Закон, переданий Сенату, може бути прийнятим без змін, з поправками або відхиленням в цілому. Президент

Республіки підписує закон протягом 21 дня від дати надходження і видає наказ про його офіційну публікацію. До підписання закону Президент має право звернутись до Конституційного трибуналу. Президент не може відмовитись від підписання, якщо Трибунал визнав його таким, що відповідає Конституції. Замість звернення до Трибуналу, він має право передати закон Сейму на новий розгляд. Після повторної постанови Сейму про закон більшістю у 3/5 голосів Президент Республіки зобов'язаний підписати його протягом 7 днів.

Главою держави є Президент Республіки, який вважається її верховним представником та гарантом безперервності державної влади. Він обирається безпосередньо громадянами на 5-річний термін і може бути обраним повторно лише один раз. Президент Республіки ратифікує і денонсує міжнародні договори, про що повідомляє Сейм і Сенат, призначає і відкликає повноважних представників Республіки, приймає вірчі і відзивні грамоти дипломатичних представників. У здійсненні своїх зовнішньополітичних повноважень Президент взаємодіє з Головою Ради міністрів та компетентним міністром. Він є верховним головнокомандувачем збройними силами Польщі, призначає на вищі воїнські посади, присвоює воїнські звання, видає наказ про мобілізацію, нагороджує орденами й медалями, надає польське громадянство, застосовує право помилування. Президент Республіки видає офіційні акти, які вимагають для своєї дійсності підпису (контрасигнації) Голови Ради міністрів, за винятком постанов про призначення виборів до Сейму та Сенату, скорочення терміну повноважень Сейму у випадках, визначених в Конституції, призначення загальнопольського референдуму, підписання закону або відмова підписати його, висунення кандидатури і призначення Голови Ради міністрів, прийняття відставки Ради міністрів і доручення йому тимчасово виконувати обов'язки, нагородження орденами і медалями, призначення суддів, у тому числі вищих.

Виконавча влада належить уряду – Раді міністрів, який проводить внутрішню і зовнішню політику Республіки. Рада міністрів забезпечує

виконання законів, видає розпорядження, координує і контролює роботу органів урядової адміністрації, постановляє про проект бюджету держави і керує його виконанням, забезпечує внутрішню і зовнішню безпеку держави і публічний порядок, укладає міжнародні договори, які вимагають ратифікації, затверджує і денонсує інші міжнародні договори. Уряд складається з Голови Ради міністрів та міністрів. У його складі можуть бути віце-голови Ради міністрів, голови визначених у законах комітетів. Президент Республіки висуває кандидатуру Голови Ради міністрів, який пропонує склад Ради міністрів, призначає Голову й останніх членів Ради міністрів протягом 14 днів від дня першого засідання Сейму або прийняття відставки попередньої Ради міністрів. Голова Уряду протягом 14 днів від дня призначення представляє Сейму програму його діяльності з проханням надати йому вотум довіри. Про вотум довіри Сейм постановляє абсолютною більшістю голосів. У випадку його ненадання Сейм самостійно обирає Голову Ради міністрів і запропонованих ним членів уряду абсолютною більшістю голосів. Президент призначає обрану таким чином Раду міністрів і приймає присягу її членів.

Коли Сейм виявляється нездатним сформувати уряд самостійно, Президент протягом 14 днів знову призначає Голову Ради міністрів і за його рекомендацією – останніх членів уряду. Якщо Сейм протягом 14 днів від дня такого призначення Ради міністрів не надасть йому вотуму довіри простою більшістю, Президент призначає дострокові парламентські вибори. Члени Ради міністрів несуть перед Сеймом солідарну відповідальність за діяльність уряду і індивідуальну за справи, що належать їх компетенції. Сейм виражає Раді міністрів вотум недовіри за пропозицією, внесеною не менше ніж 46 депутатами, яка вказує ім'я нового кандидата у Голови – «конструктивний» вотум недовіри. Якщо постанова Сейму прийнята, Президент приймає відставку Ради міністрів, призначає обраного Сеймом Голову і за його пропозицією – останніх членів Ради міністрів. Вотум недовіри може бути виражений і міністру. Голова Ради міністрів може звернутись до Сейму з проханням про вираження уряду вотуму довіри. Президент Республіки за

пропозицією Голови уряду здійснює зміни у його складі. Голова Ради міністрів заявляє про відставку уряду на першому засіданні новообраного Сейму, а також у випадку: 1) неприйняття Сеймом постанови про вотум довіри Раді міністрів; 2) вираження Раді міністрів вотуму недовіри; 3) відставки Голови Ради міністрів.

Правова система. Польща входить до романо-германської правової сім'ї. Польське право має винятково багату і складну історію. Протягом століть польська правова система формувалась під безпосереднім впливом німецького, римського, французького, австрійського, російського та радянського права. У XVI ст. виникли збірники виданих раніше статутів, конституцій і норм звичаєвого права. У 1791 р. у Польщі була прийнята перша в Європі Конституція, якщо не брати до уваги Конституції Пилипа Орлика 1710 р. Однак вже у 1795 р. Польща втратила незалежність в результаті розподілу країни між Австрією, Пруссією та Росією. До відновлення незалежності у 1918 р. правовий розвиток кожної із трьох частин Польщі йшов ізольовано. У 1808 р. на території Варшавського князівства був запроваджений Французький цивільний кодекс, у 1809 р. – Французький торговий кодекс. Рецепція французьких кодексів визначила розвиток польського приватного права у XIX і навіть XX ст. Після наполеонівських воєн найбільш значна частина Польщі виявилась у складі Російської імперії у вигляді автономного Польського Королівства.

У 1818 р. Сейм схвалив лаконічний за формою Кримінальний кодекс Польського Королівства. Його замінив Кодекс основних та додаткових покарань 1847 р. з метою наближення кримінального права Королівства до законодавства імперії. Кодекс 1847 р. повторював норми тільки що виданого російського кодексу 1845 р., що означав крок назад по відношенню до польського кодексу 1818 р. Однак і він був скасований у 1876 р., коли в Королівстві запровадили без винятків російський кримінальний кодекс. У 1903 р. в Росії і в Королівстві частково був уведений новий кримінальний кодекс. У Королівстві Польському у 1875 р. були введені російські

процесуальні закони 1864 р.: устав цивільного судочинства та устав кримінального судочинства. Означені зміни були обумовлені необхідністю пристосувати процес до особливостей польського матеріального права.

Після встановлення у Польщі соціалістичного ладу у 1945 р. спадкоємність у розвитку польської правової системи не була порушена. Нова влада не спішила скасовувати чинне в країні право. Новий ЦК був прийнятий лише у 1964 р., а нові КК та КПК – у 1969 р. Торговий кодекс 1934 р. взагалі не був скасований. Таке нехарактерне для соціалістичних країн бережливе ставлення до національної правової традиції пояснювалось «культурним націоналізмом», консерватизмом поляків і збереженням в країні значного приватного сектору, перш за все у сільському господарстві. Дійсно кардинальних змін у соціалістичній Польщі зазнало в першу чергу конституційне право, хоча і тут поляки не завжди сліпо слідували радянським зразкам. Глибокі реформи зачіпили і сімейне законодавство, яке було вперше уніфіковане й секуляризоване. В цілому на момент мирного демонтажу соціалістичної системи у 1989 р. польське право продовжувало зберігати самобутні риси. Нинішні реформи польської правової системи також здійснюються досить обережно, без спішки, супроводжуються довгими дискусіями та підготовчими роботами. Так, Конституція, КК та КПК у Польщі були прийняті лише у 1997 р.

Ядро сучасної системи польського права складає демократична Конституція 1997 р. Відповідно до ст. 87 джерелами загальнообов'язкового права Республіки Польща є: Конституція, закони, ратифіковані міжнародні договори, а також розпорядження. Джерелами права на території діяльності органів, які їх видали, є акти місцевого права. Ратифікований міжнародний договір після його офіційного опублікування складає частину правопорядку країни і застосовується безпосередньо, оскільки це не поставлене в залежність від видання закону. Розпорядження видаються означеними в Конституції органами на основі особливого уповноваження, що міститься в законі, і з метою його виконання. Постанови Ради міністрів, а також накази

Голови Ради міністрів та міністрів мають внутрішній характер і зобов'язують тільки структурні одиниці, підпорядковані органу, який ці акти видав. Питання про визнання ролі джерела права за звичаєм, судовою практикою та доктриною є у польській правовій науці спірним.

У Польщі періоду соціалізму зберігався інститут приватної власності і деяка свобода приватного торгового обігу. Основний напрямок реформ цивільного і торгового права, які проводились з кінця 1980-х років, полягає у ліквідації обмежень підприємницької ініціативи і майнових прав осіб та створення правової бази для сучасної ринкової економіки. У 1980-1990-ті роки видане значне число нових актів, що відносяться до цивільного й торгового законодавства. У 1990 р. видано Закон про приватизацію державних підприємств, у 1991 р. Закон про товариства з участю зарубіжних партнерів, Закон про відкритий обіг цінних паперів та траст-фонди, у 1993 р. – Закон про боротьбу із недобросовісною конкуренцією. У 1996 р. внесені зміни до Закону про придбання нерухомості іноземцями від 1920 р., спрямовані на лібералізацію ринку нерухомості. Видано Закон про авторське право та суміжні права від 4 лютого 1994 р., який закріпив відмову від нормативних ставок винагороди за твори. Нові ринкові відносини вимагали істотних змін польського трудового права. У 1990-ті роки в Польщі прийняті закони про профспілки (1991), про організації підприємців (1991), про порядок вирішення колективних трудових спорів (1991), про зайнятість та захист від безробіття (1991), про захист матеріальних вимог працівників у зв'язку з банкрутством підприємств (1994). Численні зміни внесені до Трудового кодексу (у 1994 та 1996 рр.).

Єдина польська система кримінального правосуддя була сформована законодавством, прийнятим у період між світовими війнами. Основу законодавства склали КПК 1928 р., Закон про судоустрій 1928 р., Кримінальний кодекс та Кодекс про проступки, ухвалені у 1932 р. Після Другої світової війни означені кодекси були доповнені рядом актів: Декрет від 13 червня 1946 р. про злочини, особливо небезпечні у період відновлення

держави; Закон від 18 червня 1959 р. про кримінальну відповідальність за злочини проти суспільної власності; Закон від 22 травня 1958 р. про посилення відповідальності за хуліганство; Закон від 10 грудня 1959 р. про боротьбу з алкоголізмом та Закон від 22 квітня 1959 р. про боротьбу із самогоноварінням. У 1969 р. кримінальне законодавство знову зазнало змін. Були прийняті КК, КПК та Кримінально-виконавчий кодекс. У 1971 р. прийняті Кодекс про проступки та Кодекс про провадження у справах про проступки, Кримінально-фінансовий закон. У 1982 р. Сейм ухвалив Закон про провадження у справах неповнолітніх, у червні 1997 р. – нові Кримінальний та Кримінально-процесуальний кодекси. Їхні положення ґрунтуються на нормах Конституції 1997 р., відповідно до яких кожен затриманий протягом 48 годин повинен бути переданим у розпорядження суду. Затриманого належить звільнити, якщо протягом 24 годин після цього йому не буде вручена постанова суду про тимчасовий арешт разом із висунутими звинуваченнями. Участь адвоката передбачена на всіх стадіях кримінального процесу.

Джерелом польського кримінального права є тільки закон. Однак кримінальне право Польщі кодифіковане не повністю: КК Польщі не містить вичерпного переліку злочинів. Окрім нього джерелом кримінального права служить безліч спеціальних законів, не інкорпорованих в КК. Таких законів кілька десятків і в їх числі ряд законодавчих актів, прийнятих до Другої світової війни, які залишаються в силі, зокрема, Торговий кодекс 1934 р., Чековий закон 1936 р. Найважливіші серед післявоєнних актів – Закон про фінансові злочини 1971 р., Закон про боротьбу із самогоноварінням 1959 р. та Закон про попередження зловживань наркотиками 1985 р. У числі покарань КК 1997 р. передбачені грошовий штраф, обмеження волі, 25 років позбавлення волі, довічне ув'язнення і скасування смертної кари. Окрім власне кримінальних покарань КК 1997 р. передбачає систему «кримінальних мір»: 1) позбавлення громадянства, тобто політичних прав, 2) заборона обіймати певну посаду, займатись певною професією або певною

господарською діяльністю; 3) заборона водіння транспортних засобів; 4) конфіскація предметів; 5) зобов'язання загладити нанесений збиток; 6) грошове стягнення; 7) виконання грошового зобов'язання; 8) доведення вироку до загального відому. Передбачене також застосування заходів примусових мір медичного характеру, які називаються в КК 1997 р. «заходами безпеки».

Джерела права. Основним джерелом кримінального права до 1932 р. були: на землях, які раніш належали Росії, – російський кримінальний кодекс 1903 р., на колишніх австрійських землях – австрійський кримінальний кодекс 1852 р., а на території колишньої Пруссії – німецький кримінальний кодекс 1871 р. із змінами, внесеними польськими властями. З 1 вересня 1932 р. кримінальні закони країн учасниць розділу були замінені Кримінальним кодексом та Законом про проступки Польщі. Дещо раніш у формі указу Президента були видані КПК та ЦПК Польщі, відповідно у 1928 та 1930 рр.

На території колишнього Королівства Польського джерелом цивільного права залишився Кодекс Наполеона із змінами, внесеними до 1918 р. На східних землях зберігало силу російське цивільне право станом на серпень 1915 р. із змінами, внесеними польськими властями після 1918 р. У колишній Галіції діяв австрійський Цивільний кодекс 1811 р. На території, яка раніш належала Пруссії, залишалось у силі германське цивільне уложення 1900 р. До числа найважливіших законодавчих актів з цивільного права, виданих у II Речі Посполитій, належали: кодекс зобов'язального права 1933 р., торговий кодекс того ж року, вексельне і чекове право 1924 р., авторське право 1926 р., патентне право 1924 р. Особливу роль у вирішенні суперечностей між різними правовими системами, успадкованими від періоду розділів, мало видання у 1926 р. Основ міжнародного приватного права та права міжобласного, призначених для регулювання колізійних випадків.

Польща відноситься до числа країн з дуалістичною системою приватного права, тобто розподілом його на цивільне і торгове. Основним джерелом цивільного права в Польщі є Цивільний кодекс 1964 р. До його

прийняття в Польщі не існувало єдиного для всієї країни ЦК. Діяли Закон 1950 р. про загальні положення цивільного права, Декрет про речове право 1946 р., Зобов'язальний кодекс 1933 р. ЦК 1964 р. побудований на класичній пандектній системі з урахуванням самостійності сімейно-правової регламентації. Основним джерелом торгового права є Кодекс про комерційні компанії 2001 р., який замінив старий Торговий кодекс 1934 р. Польське приватне право концептуально засноване на західноєвропейських – французьких та германських – цивілістичних традиціях.

Після встановлення у Польщі соціалістичного ладу у 1945 р. спадкоємність у розвитку польської правової системи не була порушена. Нова влада не спішила скасовувати чинне в країні право. Новий ЦК був прийнятий лише у 1964 р., а нові КК та КПК – у 1969 р. Торговий кодекс 1934 р. взагалі не був скасований. Таке нехарактерне для соціалістичних країн бережливе ставлення до національної правової традиції пояснювалось «культурним націоналізмом», консерватизмом поляків і збереженням в країні значного приватного сектору, перш за все у сільському господарстві. Дійсно кардинальних змін у соціалістичній Польщі зазнало, перш за все, конституційне право, хоча і тут поляки не завжди сліпо слідували радянським зразкам. Глибокі реформи зачепили і сімейне законодавство, яке було вперше уніфіковане й секуляризоване. В цілому на момент мирного демонтажу соціалістичної системи у 1989 р. польське право продовжувало зберігати самобутні риси. Нинішні реформи польської правової системи також здійснюються досить обережно, без спішки, супроводжуються довгими дискусіями та підготовчими роботами. Так, Конституція, КК та КПК у Польщі були прийняті лише у 1997 р.

Судова система. Основи судової системи Польщі встановлені у розділі VIII Конституції. Відправлення правосуддя здійснюють Верховний суд, загальні суди, адміністративні суди, воєнні суди. Винятковий суд або прискорена процедура можуть застосовуватись тільки під час війни. Судочинство є двоінстанційним. Суддя призначається Президентом

Республіки за рекомендацією Всепольської судової ради на невизначений час, тобто є незмінним. Суддя може бути звільненим у відставку внаслідок хвороби або втрати сил, що робить неможливим виконання ним своїх обов'язків. Закон визначає вік, з досягненням якого суддя йде у відставку.

Верховний суд є вищим судовим органом і здійснює нагляд за діяльністю загальних та воєнних судів, а також здійснює іншу діяльність, визначену Конституцією та законами. Першого Голову Верховного суду Президент Республіки призначає на 6-річний термін із кандидатів, представлених Загальними зборами суддів Верховного суду.

У Польщі існує особлива система органів адміністративної юстиції, очолювана Вищим адміністративним судом. Відповідно до Конституції суди цієї системи здійснюють у сфері, визначеній законом, контроль за діяльністю публічної адміністрації. Цей контроль охоплює також відповідність законам постанов органів територіального самоврядування та нормативних актів місцевих органів урядової адміністрації. Голову Вищого адміністративного суду Президент Республіки призначає на 6-річний термін із кандидатів, представлених Загальними зборами суддів Вищого адміністративного суду.

Всепольська судова рада покликана охороняти незалежність судів та суддів. Вона може звернутись до Конституційного трибуналу з пропозицією з питання про відповідність Конституції нормативних актів у сфері, у якій вони стосуються незалежності судів та суддів. Всепольська судова рада складається із: 1) першого Голови Верховного суду, міністра юстиції, Голови Вищого адміністративного суду та особи, призначеної Президентом Республіки; 2) 15 членів, обраних із числа суддів Верховного суду, загальних судів, адміністративних судів і воєнних судів; 3) 4 членів, обраних Сеймом із числа депутатів, а також двох – обраних Сенатом із числа senatorів. Всепольська судова рада обирає голову та двох віце-голів. Термін повноважень Всепольської судової ради складає 4 роки.

У 1982 р. у Польщі запроваджено 2 нові органи – Конституційний трибунал і Державний трибунал. Конституційний трибунал був задуманий як

орган, який не входить до судової системи держави, допоміжний по відношенню до парламенту, чия діяльність спрямована на зміцнення верховенства вищого представницького органу у сфері правотворчості. Пізніше він став аналогом конституційного суду, що остаточно було закріплено в Конституції 1997 р. Конституційний трибунал складається із 15 суддів, обраних індивідуально Сеймом на 9 років із числа осіб, які відрізняються правовими знаннями. Повторне обрання до складу трибуналу не допускається. Голову і Віце-голову Конституційного трибуналу Президент Республіки призначає із числа кандидатів, представлених Загальними зборами суддів Конституційного трибуналу.

Конституційний трибунал вирішує справи: 1) про відповідність законів та міжнародних актів Конституції; 2) про відповідність законів ратифікованим міжнародним договорам, ратифікація яких вимагала попередньої згоди, вираженої у законі; 3) про відповідність приписів права, виданих центральними державними органами, Конституції, ратифікованим міжнародним договорам та законам; 4) про відповідність Конституції цілей або діяльності політичних партій; 5) про конституційну скаргу, подану громадянином з метою перевірки конституційності нормативного акту, застосованого у конкретній судовій або адміністративній справі. Трибунал вирішує спори про компетенцію між центральними конституційними органами держави. Рішення Конституційного трибуналу має загальнообов'язкову силу і є остаточним.

Державний трибунал виносить рішення про відповідальність осіб, які обіймають визначені в Конституції вищі державні посади, за порушення Конституції та законів або злочини у зв'язку з обійманню ними посадою або у сфері виконання ними своїх службових обов'язків. До числа цих осіб відносяться Президент Республіки, Голова та члени Ради міністрів, депутати і сенатори. Державний трибунал складається із голови, 2 заступників голови та 16 членів, які обираються Сеймом не із числа депутатів і сенаторів на термін повноважень Сейму. Заступники голови Трибуналу, а також не менше

половини його членів повинні мати кваліфікацію, необхідну для отримання посади судді. Головою Державного трибуналу є перший голова Верховного суду.

До органів державного контролю та охорони права Конституція відносить Верховну палату контролю та Уповноваженого у громадянських правах. Перша є вищим органом державного контролю, контролює діяльність урядової адміністрації, Польського національного банку, державних юридичних осіб та інших державних одиниць, а іноді й інших суб'єктів з точки зору законності, економності, доцільності та добросовісності. Вона підпорядковується Сейму і діє на принципах колегіальності. Уповноважений у громадянських правах призначається Сеймом за згодою Сенату на 5 років.

2. Правова система Чеської Республіки

Державний устрій. Суверенна Чеська Республіка була утворена 1 січня 1993 р. внаслідок розколу Чеської і Словацької Федеративної Республіки (Чехословаччини, ЧСФР). Від 1948 до 1989 р. влада в Чехословаччині належала комуністам. У листопаді 1989 р. «оксамитна революція» повалила соціалістичний лад і відновила багатопартійний демократичний режим.

Чехія – унітарна держава, територія якої розподіляється на області, райони й міста. За формою правління Чехія є парламентською республікою. Органами територіальних самоврядних одиниць є представництва: рада, управління, магістрат (у місті), прімадор (у містах), староста (в селах).

Конституція Чехії 1992 р. не містить розділу щодо правового статусу особистості й громадянина, які викладені в Хартії основних прав і свобод, що складає частину Основного закону. Законодавчий орган – двопалатний парламент – складається з нижньої Палати депутатів (200 членів) і верхньої – Сенату (81 член). Вибори проводяться на підставі загального, рівного і прямого виборчого права. Законопроект ухвалюється обома палатами і затверджується Президентом Республіки.

Глава держави – Президент Республіки, який до 2012 р. обирався спільним засіданням палат на 5 років не більше двох термінів. З 2012 р. в Чехії почав діяти закон про прямі всенародні вибори президента країни. Вперше такі прямі вибори глави держави відбулись у 2013 році. Він не несе відповідальності за виконання своїх обов'язків, його неможна затримати, піддати кримінальному переслідуванню, переслідуванню за проступок або адміністративне порушення. Президент може переслідуватись лише за державну зраду за звинуваченням Сенату у Конституційному суді.

Вищий орган виконавчої влади – уряд, голова якого призначається Президентом і за пропозицією якого президент призначає міністрів. Парламент наділяє уряд довірою.

Правова система. Чехія входить до романо-германської правової сім'ї. Рецепція римського права у високорозвинених містах середньовічної Чехії розпочалась вже у XIII ст. Самостійне національне чеське законодавство, яка історично склалось як право чеської держави, складалось із величезної маси приписів та звичаїв. Від XVI ст. Чехія потрапила під владу Австрії, що обумовило поступове витіснення чеського права німецьким. Внаслідок цього сучасна чеська правова система сформувалась під вирішальним впливом німецького права у його австрійському варіанті. В Чехії аж до 1950 р. діяли усі найважливіші кодекси Габсбурзької монархії, у тому числі Загальне цивільне уложення 1811 р., Кримінальне уложення 1852 р. та Загальнонімецьке Торгове уложення 1863 р. Після приходу до влади комуністів у лютому 1948 р. розпочалась заміна старих законів. Були прийняті новий Цивільний кодекс 1964 р., Цивільно-процесуальний кодекс, спеціальний Господарський кодекс, Закон про сім'ю та низка інших законодавчих актів.

Система Цивільного кодексу 1964 р. істотно відрізнялась від традиційної. Структура кодексу складалась із преамбули, «Принципів цивільних правовідносин» і 8 частин: 1) «Загальні постанови» (ст. 1-122), які охоплювали глави про цивільні правопорушення, їх учасників, угоди, позови

давності та інші; 2) «Соціалістична суспільна власність та особиста власність» (ст. 123-151), де навіть у заголовку наголошується відмова від «формальних» понять «права власності» або «речових прав»; 3) «Особисте користування квартирами, іншими приміщеннями та земельними ділянками» (ст. 152-221) (інститут особистого користування є близьким до речових прав); 4) «Послуги» (ст. 222-383), що охоплюють цивільні правовідносини між громадянами та соціалістичними організаціями; 5) «Права та обов'язки щодо інших юридичних дій» (ст. 384-414), що охоплюють тільки взаємовідносини громадян; 6) «Відповідальність за шкоду та за безпідставне майнове збагачення» (ст. 415-459); 7) «Успадкування майна, яке перебуває в особистій власності» (ст. 460-487); 8) «Заключні постанови» (ст. 488-510), що охоплюють також загальні правила про «нетипові» цивільні правовідносини – приватну власність, заставу та деякі інші.

У цій системі правила Загальної частини виявились розповсюдженими на декілька розділів; було відсутнім зобов'язальне право; самостійною стала частина про цивільно-правову відповідальність; виникли невідомі традиційній систематиці частини. У центр даної структури поставлено громадянина, який виявився основним суб'єктом чехословацького цивільного права після уособлення господарського права. Усі відносини, пов'язані з діяльністю підприємств, регулювались спеціальним Господарським кодексом 1964 р. У той же час, не дивлячись на глибоку деформацію цивільного права в Чехословаччині, у ньому все ж таки збереглась певна свобода для малого підприємництва, а також інститут приватної власності.

Після падіння соціалістичного ладу у 1989 р. чеська правова система зазнала докорінної перебудови, спрямованої на реінтеграцію до романо-германської правової сім'ї у її германській версії. Було змінено галузеву систему. Місце господарського права поряд із цивільним знову посіло торгівельне право. Відновлено попередню систему інститутів цивільного права і їх концептуальний зміст. Прийняття Конституції супроводжувалось

ухваленням сотень нових законів. Вже упродовж першої половини 1990-х рр. було майже цілковито замінене законодавство у різних галузях права, а до ЦК, ЦПК, КПК, Трудового кодексу внесено значні зміни й доповнення.

Після вступу в дію Конституції Чеської Республіки створювалась нова система нової держави. В числі сотень нових законів містились закони про державні символи Чеської Республіки, про Чеський Національний банк, про армію Чеської Республіки, про набуття й втрату громадянства Чеської Республіки, про Верховне контрольне управління, про регламент Палати депутатів, про державну статистичну службу, про вибори до общинних представництв, про поліцію Чеської Республіки.

Провідними *джерелами права* в Чехії є закони та інші нормативні акти, ієрархію яких очолюють Конституція, Хартія основних прав і свобод, конституційні закони, звичаєві закони, рішення Президента Республіки, розпорядження уряду, правові приписи міністерств, інших адміністративних відомств та органів територіального управління. Відповідно до Конституції, ратифіковані й оприлюднені міжнародні договори про права й основні свободи людини діють безпосередньо і мають перевагу перед законом.

У 1990-ті рр. практично знову було створене торгівельне право, основним джерелом якого виявився Торговий кодекс 1991 р., що охопив широке коло питань торгівельного права. Як і в інших колишніх соціалістичних країнах Східної Європи, великий блок нового цивільного законодавства складали закони, які спрямовувались на перерозподіл власності за допомогою реституції та приватизації. На відновлення прав колишніх власників, порушених від 1948 до 1991 рр., спрямовані, зокрема, Закон про позасудову реабілітацію та Закон про врегулювання прав власності на землю та інше сільськогосподарське майно 1991 р. На початку 1990-1991 рр. були прийняті два закони про приватизацію, які регулювали роздержавлення майна, що перебувало під оперативним управлінням державних підприємств та організацій: Закон про малу приватизацію і Закон про велику приватизацію.

Основним джерелом трудового права є Трудовий кодекс 1991 р. До джерел кримінального права Чехії відносяться Конституція країни, Кримінальний кодекс та норми кримінально-правового характеру інших законодавчих актів. Після «оксамитової революції» 1989 р. до кримінального законодавства Чехії були внесені значні зміни, спрямовані на його гуманізацію, скасовані статті, що карали за втечу із країни та незаконний в'їзд до неї, декриміналізовані численні дії, пов'язані із замахами на соціалістичну й політичну систему, наприклад, скасована відповідальність за спекуляцію. У 1990 р. скасовано смертну кару. У КК виникла ціла низка нових складів у зв'язку із появою невідомих раніше форм злочинності і необхідністю охорони нових економічних відносин. Вони встановлювали нові види покарання, кримінальну відповідальність за збереження наркотиків для власного вжитку.

Після падіння комуністичного режиму у 1989 р. докорінної реформи зазнало цивільне право Чехії. Вона спрямовувалась на відновлення європейської цивілістичної традиції і на створення сучасної правової бази розвитку приватного майнового обігу. Значно оновився ЦК 1964 р. спочатку у 1991, а потім у 1992 рр. Зміни торкнулись розділів, які регулюють право власності, що пояснюється переглядом змісту цього цивільно-правового інституту, поверненням до класичної концепції власності, відмовою від розподілу об'єктів права власності на засоби виробництва і предмети вжитку, усуненням відмінностей у характері регулювання відносин власності за цією ознакою. У лютому 2012 року в Чехії було прийнято новий Цивільний кодекс, який вступив в дію з 1 січня 2014 р.

У 1994 р. в Чехії вийшла нова редакція КК. Хартія основних прав і свобод 1991 р. встановила норми кримінального процесу. Відповідно до ст. 8 Хартії затримана особа повинна бути негайно ознайомлена з причинами затримання, допитана і не пізніше 24 годин випущена на волю або передана суду. Суддя зобов'язаний протягом 24 годин від моменту передачі прийняти рішення про арешт або звільнення. Стаття 40 передбачала право затриманого

на адвоката, у тому числі безоплатного. У 1997 р. Конституційний суд скасував низку положень Закону про поліцію, які дозволяли затримувати підозрюваного на термін понад 24 години. У 1990 р. було виділено категорію «сумарних злочинів», справи з яких розглядаються спеціальними адміністративними органами, і лише в деяких випадках – судом.

З 1 січня 2010 р. вступив в дію новий Кримінальний кодекс Чеської республіки. Проект КК, створений чеськими криміналістами, був оприлюднений в ЗМІ та мережі Інтернет 2004 року. Після тривалого доопрацювання новий Кримінальний кодекс 8 січня 2009 р. був прийнятий чеським парламентом. Чинний КК ЧР має досить розгалужену структуру. Він складається з трьох частин, що містять 421 параграф: частина перша «Загальна частина» (§§ 1 -139), частина друга «Особлива частина» (§§ 140-418), частина третя «Перехідні та заключні положення» (§§ 419-421).

В цілому КК ЧР 2009 р. є оригінальним продуктом чеської національної правової думки, хоча на законодавчу техніку цієї кодифікації, зміст положень багатьох норм та інститутів помітним є вплив чинного КК ФРН, німецької правової доктрини, про що свідчить порівняння нормативного змісту інститутів злочину та його видів, незакінченої злочинної діяльності, співучасті в обох кримінальних законах. Однак чеський КК не є повним запозиченням німецького кримінально-правового досвіду та відзначається значною самобутністю.

Судова система. Конституція Чехії передбачає систему незалежних судів, яку складають Верховний суд, вищі, обласні і районні суди, Верховний адміністративний суд, вищі воїнські суди, окружні воїнські суди. У період воєнного стану можливе створення польових судів. Поза системою судів загальної юрисдикції перебувають обласні торгівельні суди. Судді призначаються Президентом із числа бездоганних громадян із вищою юридичною освітою. Термін діяльності суддів не обмежується.

Конституційний контроль здійснюється Конституційним судом, рішення якого носять загальнообов'язковий характер. Склад Конституційного суду призначається Президентом на термін 10 років.

Попередня прокуратура замінена новою структурою. Слово «прокурор» замінено словами «державний заступник», а генеральна прокуратура отримала назву «верховний державний заступник». Верховне контрольне управління здійснює контроль господарського користування державним майном та виконання державного бюджету. У 1999 р. в Чехії була запроваджена посада омбудсмана – публічного захисника прав, якого обирає Палата депутатів.

3. Правова система Словацької Республіки

Державний устрій. Словаччина виникла як суверенна держава 1 січня 1993 р. внаслідок розподілу Чехословаччини на Чеську Республіку і Словацьку Республіку. Словаччина – унітарна держава, парламентська республіка з демократичним політичним режимом. В Словаччині діє Конституція 1992 р., до якої вносились поправки у 1998, 1999, 2001, 2004, 2005, 2006, 2010 роках.

Поправки до Конституції 1999 р. передбачали обрання Президента прямими загальними виборами замість парламентом, як це було раніше. Законодавчу владу здійснює однопалатний парламент – Національна рада у складі 150 членів з чотирирічним терміном. Поправка 2001 р. призвела у відповідність правову систему країни заради вступу до ЕС: основні принципи і норми міжнародного права стали невід'ємною частиною національного права, запроваджений інститут омбудсмана, судді призначаються не парламентом, а президентом на невизначений термін. Ця поправка також переглянула значну частину повноважень майже всіх органів виконавчої, законодавчої та судової влади. Поправка 2006 р. надала омбудсмену право звернення до Конституційного суду для захисту порушених громадянських прав.

Глава держави – Президент Республіки, який обирається громадянами на 5 років не більше двох разів. Він представляє свою країну, підписує міжнародні договори, нагороджує громадян, проголошує амністію, помилування і пом'якшує судові покарання, призупиняє кримінальне провадження, скасовує судимість, є верховним головнокомандувачем збройними силами, за пропозицією уряду проголошує воєнний стан і на підставі рішення Національної ради проголошує війну у разі нападу на Словацьку Республіку або якщо це витікає із зобов'язань міжнародних договорів, проголошує надзвичайний стан відповідно до конституційного закону, оголошує проведення референдуму, володіє правом вето відносно звичайних законів. Поправки 1999 р. до Конституції 1992 р. внесли зміни до повноважень Президента відповідно до принципів парламентської республіки. Президент був позбавлений певних прерогатив і одночасно набув деяких нових повноважень. Він втратив право головувати на засіданнях Уряду й брати участь у засіданнях парламенту без запрошення депутатами. Він також втратив право вето на конституційні закони, які приймаються парламентом у 3/5 голосів і може проголошувати амністію і виконувати функції головнокомандувача тільки за наявності підписів міністра юстиції та Прем'єр-міністра. Його позбавлено і права втручатись у процес формування уряду.

У той же час знайшли розширення повноваження Президента відносно розпуску парламенту у разі виникнення конфлікту між законодавчою та виконавчою гілками влади. Відповідно до ст. 102 Конституції 1992 р. Президент мав право «розпустити Національну раду Словацької Республіки, якщо на протязі 6 місяців після виборів він тричі не схвалить програмну заяву Уряду Словацької Республіки». Поправка 1999 р. передбачає, що Президент має право розпустити парламент у наступних випадках: якщо після винесення вотуму недовіри уряду три послідовні спроби депутатів обрати новий уряд виявляються безуспішними; якщо парламент не приймає підтримуваний урядом і пов'язаний із винесенням вотуму недовіри

законопроект; якщо парламент не в змозі ухвалити будь-який законопроект упродовж трьох місяців, що доводить відсутність більшості. У той же час Президент не може скористатись таким повноваженням протягом останніх шести місяців перебування при владі.

Вищим органом виконавчої влади є Уряд у складі його Голови, його заступників та міністрів. Член Уряду не може бути депутатом. Уряд формується Національною радою на підставі принципу парламентської більшості. Уряд зобов'язаний за 30 днів після свого призначення запропонувати парламенту програму дій і просити його про винесення вотуму довіри. Уряд є відповідальним перед парламентом, який може у будь-який час висловити йому вотум недовіри. У свою чергу Уряд у будь-який час може просити Національну раду висловити довіру, пов'язуючи з цим питанням, наприклад, голосування про прийняття закону. Якщо Національна рада висловить недовіру Уряду або відхилить його пропозицію про винесення довіри, Уряд йде у відставку. Національна рада може винести недовіру й окремому члену Уряду, у зв'язку з чим він повинен піти у відставку. Відставка Голови Уряду тягне за собою відставку усього Уряду.

Правова система. Словаччина входить до романо-германської правової сім'ї, примикаючи у ній до германської групи. Від XI до початку XX ст. словацькі землі входили до складу Угорського королівства і на них у повному обсязі розповсюджувалось угорське право та дія судової системи. Після розпаду у 1918 р. Австро-Угорської імперії словацька правова система розвивалась як частина правової системи Чехословаччини. Однак у багатьох галузях, і перш за все у цивільному, угорське право на території Словаччини переважало аж до середини XX ст.

Самостійна правова система Словаччини почала формуватись тільки з прийняттям Конституції 1992 р. і проголошенням незалежності 1 січня 1993 р. Як і в Чехії, основний зміст правових реформ у Словаччині полягає у відмові від спадку соціалістичної правової сім'ї і реінтеграції до романо-германської правової сім'ї. Однак не дивлячись на інтенсивну діяльність

словацьких законодавців у 1990-ті рр. численні галузі права ґрунтуються на законах колишньої Чехословаччини.

Основним *джерелом права* у Словаччині є закони та інші нормативні акти. Їхня ієрархія охоплює Конституцію 1992 р., конституційні закони, звичайні закони, рішення Президента Республіки, постанови уряду, загальнообов'язкові правові акти міністерств та інших адміністративних відомств і органів територіального самоврядування. Міністерства й інші органи державного управління можуть видавати загальнообов'язкові правові акти, якщо вони уповноважені на це законом.

Відповідно до Конституції міжнародні договори про права людини та основні свободи, які Словацька Республіка ратифікувала й оприлюднила визначеним законом способом, мають пріоритет перед її законами, якщо вони забезпечують більший обсяг прав та свобод.

Звичай, який до видання ЦК 1950 р. був у Словаччині одним із найважливіших джерел цивільного права, у сучасній країні втратив своє значення. Судові та адміністративні прецеденти у Словаччині є джерелами права скоріше за все де-факто, ніж де-юре. У 1990-ті рр. у Словаччині, як і в низці інших східноєвропейських країн, винятково важливе місце у системі джерел права почали посідати рішення Конституційного суду.

На протязі століть цивільні відносини у Словаччині регулювались угорським звичаєвим і прецедентним правом. Здійснена у 1850-ті рр. спроба замінити його австрійським Загальним цивільним уложенням 1811 р. успіху не мала. Від 1861 р. головними нормами цивільного права стали постанови конференцій, які засідали під головуванням угорського двірського судді – *iudex curiae*, у зв'язку з чим їх називали «юдекскуріальними постановами». Усі вони були зібрані у 8-томній праці під назвою «Тимчасові юридичні правила». Оскільки в Угорщині аж до розпаду Австро-Угорської імперії не була здійснена кодифікація законів, значною мірою діяло звичаєве право, доповнене окремими письмовими законами, наприклад, про шлюб 1894 р.

У 1876 р. в Словаччині вступив в силу Торговий кодекс, створений на основі самостійного угорського Торгового кодексу 1875 р. І тільки у 1950 р. угорське звичаєве право у Словаччині знайшло заміну єдиним Цивільним кодексом Чехословаччини. У 1964 р. його замінив другий ЦК Чехословаччини. Усі відносини, пов'язані з діяльністю підприємств, регулювались спеціальним Господарським кодексом 1964 р.

Після падіння комуністичного режиму у 1989 р. цивільне право Словаччини, як і Чехії, зазнало докорінного реформування, спрямованого на відновлення «європейської цивілістичної традиції» і створення сучасної правової бази розвитку приватного майнового обігу.

Підвалини нового цивільного й господарського законодавства Словаччини визначені Конституцією 1992 р. Відповідно до її ст. 55 економіка Словацької Республіки ґрунтується на принципах соціально й екологічно орієнтованої ринкової економіки. Словацька Республіка підтримує і захищає економічне змагання. Пункт у ст. 20 її Конституції майже дослівно відтворює відоме формулювання Основного закону Німеччини: «Власність зобов'язує. Нею не можна користуватись для обмеження прав других осіб або у суперечності із загальними інтересами, що охороняються законом».

У 1991 р. в країні почав діяти Торговий кодекс (останні зміни робились у 2013 р.), у 1992 р. – нова редакція ЦК 1964 р. Тим самим Словаччина обрала «дуалістичну систему» приватного права, яка передбачає уособлення торгового законодавства від цивільного. У числі інших законів економічного блоку необхідно згадати Закон про банкрутство державних підприємств та Закон про захист конкуренції 1994 р.

Найважливішою частиною економічної реформи у Словаччині, як і в інших східноєвропейських країнах, виявилась приватизація, перший етап якої припав на 1991-1993 рр. Процес приватизації регулюється Законом про строки в умовах передачі державної власності іншим суб'єктам (1991). Відповідно до Закону про позасудову реабілітацію (1991) встановлена також

реституція прав власників, «несправедливо порушених» у соціалістичний період.

Цивільний процес регулюється ЦПК Чехословаччини 1963 р. Конституція 1992 р. та законодавство гарантують широкі соціальні й трудові права громадян. Від кінця 1989 р. працівники можуть вільно удаватись до страйку. Трудовий кодекс встановлює стандартний робочий тиждень у 42,5 години.

До 1950 р. на території Словаччини діяло угорське Кримінальне уложення «Про злочини та проступки» 1875 р. та «Про порушення» 1879 р. із змінами й доповненнями. У 1950 р. був прийнятий єдиний КК Чехословаччини, у 1961 р. замінений новим кодексом, який вступив в силу 1 січня 1962 р. До 2000 р. КК 1961 р. залишався основним джерелом кримінального права незалежної Словаччини.

Після «оксамитової революції» 1989 р. до кримінального законодавства Чехословаччини були внесені значні зміни, спрямовані на його гуманізацію. Вже у грудні 1989 р. були скасовані статті, які карали втечу з країни й антирелігійні. У 1990-1991 рр. були декриміналізовані численні дії, які замахувались на соціалістичну економічну й політичну систему, зокрема, відповідальність за спекуляцію. У 1990 р. цілком скасовано смертну кару як вид покарання. Вона заборонена ст. 15 Конституції Словаччини. В число покарань входять позбавлення волі, штраф, заслання терміном від 1 до 5 років, конфіскація майна, позбавлення на певний термін водійських прав, спеціального чи воїнського звання, для іноземців – вигнання. Максимальний термін тюремного ув'язнення сягає 15 років, у виняткових випадках 20 років. За найбільш небезпечні злочини (убивство, геноцид, тероризм, державна зрада) може призначатись довічне позбавлення волі. У 2005 р. було прийнято новий КК Словаччини, до якого вже внесено зміни 2011 р.

Кримінальний процес у Словаччині є аналогічним чеському. До 2000 р. зберігав силу КПК Чехословаччини 1962 р. із змінами й доповненнями. Протягом 1990-х рр. здійснено низку законодавчих заходів з його

демократизації і підсиленню гарантій особистості. Відповідно до ст. 17 Конституції затриманий повинен бути негайно ознайомлений з причинами затримання, вислуханий і не пізніше 48 годин звільнений або переданий до суду. Суддя повинен протягом 48 годин, а у випадку скоєння особливо тяжких злочинів – протягом 72 годин від часу доставки до суду затриманого вислухати його й прийняти рішення про арешт або його звільнення. Суд вирішує питання про попереднє ув'язнення на підставі прокурорських рекомендацій. Звинувачуваний може бути звільнений до суду під заставу за наявності низки умов. Застава не застосовується по відношенню до осіб, які обвинувачуються в особливо небезпечному умисному злочині.

Звичайні справи розслідуються поліцією, а деякі прокурорами, які одночасно здійснюють нагляд за законністю слідчих дій. Тільки прокурор є уповноваженим представляти обвинувальний висновок суду. Більшість кримінальних справ розглядаються колегіально одним професійним суддею та двома народними засідателями. Одноосібно суддя розглядає справи про злочини, за які законом передбачено не більше 2 років позбавлення волі.

Судова система Словаччини визначена Конституцією Словаччини 1992 р. та Законом про суди й суддів 1991 р. Судова влада здійснюється судами загальної і спеціальної юрисдикції. До системи загальної юрисдикції входять Верховний суд Словацької Республіки, окружні суди і рівний їм міський суд Братислави, які виступають в основному як апеляційна та перша інстанція у найбільш важливих справах, а також районні суди. Мають місце і районні воєнні і вищі воєнні суди. Суддів обирає Національна рада за пропозицією Уряду терміном на 4 роки, а по закінченню цього строку – довічно. Голова і заступники Верховного суду парламент обирає на 5 років і не більше двох термінів поспіль. Парламент відкликає суддю на підставі вироку за умисний кримінальний злочин і за дії, несумісні з посадою судді.

Конституційний контроль здійснює Конституційний суд, рішення якого є остаточними й обов'язковими. Фінансово-господарський контроль

здійснює Вище контрольне управління. Внесені у 2001 р. поправки до Конституції передбачають запровадження інституту омбудсмана.

4. Правова система Угорщини

Державний устрій. З кінця XVII ст. уся територія Угорщини потрапила під владу австрійських Габзбургів. У 1867 р. країна отримала широку автономію у складі двоєдиної монархії – Австро-Угорщини. У жовтні 1918 р. Угорщина стала незалежною державою. Після падіння Угорської радянської республіки 1919 р. була встановлена фашистська диктатура Хорті (1920-1944 рр.). Від 1948 р. в країні діяв комуністичний режим. Наприкінці 1989 – початку 1990 рр. відбулась мирна реформа суспільного ладу і взятий курс на формування плюралістичної демократії і ринкової економіки.

Угорщина – унітарна держава, територія якої розподілена на 19 областей та столицю з особливим статусом. За формою правління Угорщина є парламентською республікою з демократичним політичним режимом.

Діє Конституція 2011 р., яка вступила до дії 2012 р. До цього діяла Конституція 1990 р.

За новою Конституцією 2011 р. змінено офіційну назву країни з Угорської Республіки на Угорщину, але зазначено, що форма правління залишається республіканською. Також підкреслено необхідність сприйняття країни без акцентування уваги на її справжніх кордонах: закордонні угорці визнаються рівними в правах.

У березні 2013 р. до Конституції Угорщини було прийнято пакет поправок, що викликало критику як в самій Угорщині, так і за її межами. Поправки зачіпали наступні положення Конституції: 1) Анульовано всі рішення Конституційного Суду Угорщини, прийняті до вступу в силу Конституції 2011 р. (із збереженням правових наслідків таких постанов). 2) Надано право ініціювання конституційного перегляду законів Президенту Курії та Генеральному Прокурору. 3) Надано право самостійної ініціативи конституційного перегляду законів Конституційним Судом. Обмежено право

Конституційного Суду анулювати закони, що прийняті більшістю голосів парламентарів в 2/3. 4) Судді та прокурори (за виключенням глав відповідних систем) повинні виходити на пенсію раніш встановленого віку (не визначений в Конституції). 5) Закріплено свободу віросповідання і релігії, а також право подавати «конституційні скарги» щодо реалізації релігійних прав. 6) Закріплено обов'язок студентів-бюджетників відпрацювати певний період в Угорщині після випуску із університету, інакше буде покладено обов'язок відшкодувати бюджету кошти на їх навчання. 7) В межах виборчої кампанії рекламувати кандидатів на вибори до представницьких органів Угорщини та Європейського Союзу дозволено тільки публічним ЗМІ. 8) Підкреслюється важливість традиційної сім'ї. Уряду дозволено встановлювати правила про заборону проживання в певних публічних місцях.

Вищим законодавчим органом є однопалатні Державні збори, обирає на 5 років по пропорційно-мажоритарній системі у складі 386 депутатів. Обсяг повноважень угорського парламенту є одним із найбільш широких у світі. Державні збори обирають Президента Республіки, главу уряду, членів Конституційного суду, уповноважених Державних зборів, голову і заступника Державної рахункової палати, Голову Верховного суду і Генерального прокурора. За пропозицією Уряду і висновку Конституційного суду розпускає місцевий представницький орган, діяльність якого суперечить Конституції. Державні збори можуть проголосити свій достроковий розпуск. Президент Республіки має право розпустити Державні збори, призначивши нові вибори, якщо вони протягом одного скликання за будь-які 12 місяців поспіль не менше 4 разів позбавляли Уряд довіри.

Глава держави – Президент Республіки, який обирається Державною радою на 5 років не більше двох разів. Він призначає і звільняє від посади державних секретарів і республіканських уповноважених, за пропозицією означених в законі осіб чи органів призначає і звільняє від посади голову Угорського національного банку та його заступників, університетських

професорів, ректорів університетів, присвоює і підвищує генеральські звання, затверджує на посаді президента Угорської академії наук.

Вищим органом державного управління є Уряд на чолі з міністром-головою (Прем'єр-міністром). Міністра-голову обирають Державні збори за пропозицією Президента Республіки більшістю голосів. Одночасно вони схвалюють і програму Уряду. Міністрів призначає і звільняє з посади Президент Республіки за пропозицією міністра-голови. Після сформування Уряду його члени приносять присягу перед Державними зборами. Актами Уряду є постанови і рішення, які підписуються міністром-головою.

Правова система Угорщини відноситься до романо-германської правової сім'ї, тяжіючи в ній до германської групи. Не дивлячись на те, що Угорщина від 1686 р. і до 1918 р. перебувала під владою австрійських Габзбургів, її правова система завжди розвивалась автономно. Рецепція римського, а потім і австро-германського права в основному відбувалась не безпосередньо, а на доктринальному рівні та через судову практику. У 1498 р. представник нижчого дворянства, дипломований юрист Іштван Вербечі уклав звід середньовічного угорського звичаєвого права під назвою «Обробка правових звичаїв славетного Угорського королівства та приєднаних земель у трьох частинах» («Трипартитум»), який у 1514 р. був затверджений Королем. У ньому викладалось шляхетське право: публічне і приватне, процесуальне і кримінальне. Ця праця увібрала усі досягнення університетської науки того часу в області права й усі розповсюджені у той час римсько-правові і канонічні концепції та допоміжну літературу». Трипартитум» до 1848 р. був основним джерелом права Угорського королівства і зберіг своє значення до кінця XIX ст..

Тоді як в австрійських та чеських землях старе звичаєве право було замінене писаним (XVIII ст.), угорське феодальне право залишилось фактично недоторканим, виражаючи інтереси консервативних аристократичних елементів. Якщо в австрійській частині Габзбурзької імперії, починаючи з XVIII ст., право зазнавало бурхливої кодифікації, в

Угорщині право залишалось некодифікованим. З кінця XVI ст. окремі правознавці почали тут видавати приватні збірники королівських декретів під назвою «*Collectio decretorum*». У XVII ст. у цих збірниках почали публікуватись і «Трипартитум» Вербечі та деякі джерела з міського права. У 1696 р. вперше такий збірник був виданий під назвою «*Corpus iuris Hungarici*». У XVIII ст. важливим допоміжним джерелом права став так званий «*Planum Tabulare*», тобто збірник постанов вищих судів.

Після того, як Угорщина у 1861 р. добилась певної самостійності у рамках Австро-Угорської імперії і на її території було скасовано дію Загального цивільного уложення Австрії 1811 р., судова практика почала спиратись на староугорське звичаєве право, принципи австрійського права й на германське право. Саме воно послугувало джерелом рецепції у сфері торгового права та цивільного процесу. Численні проекти угорських ЦК хоча й не стали законами, але часто використовувались судовою практикою і спирались на німецьке право. Кримінальне й кримінально-процесуальне право Угорщини були кодифіковані тільки у 1878 р. і Цивільне право – у 1959 р.

Після приходу до влади комуністів у 1948 р. правова система Угорщини зазнала цілковитої перебудови. Країна отримала першу у своїй історії Конституцію 1949 р., перший Цивільний кодекс 1959 р., Кодекс законів про сім'ю та опіку, які покінчили з феодальними пережитками та церковним впливом у сімейному праві. У 1967 р. вийшов Трудовий кодекс, у 1968 р. – Закон про правопорушення. Після повстання 1956 р. угорська компартія відмовилась від відверто сталінської політики періоду 1949-1955 р. і пішла на певну лібералізацію політичного й економічного життя. Наприкінці соціалістичної епохи в країні існувала багатопартійність, був послаблений контроль над словом та друком, з середини 1960-х рр. скасована попередня цензура, вся відповідальність за публікації перекладалась на редакторів. Більшу свободу отримали профспілки, власники приватних підприємств и т.п.

Це дозволило у 1989-1990 рр. здійснити плавну зміну суспільного ладу. Вже у 1989 р. до Конституції була внесена низка істотних змін, спрямованих на забезпечення мирного політичного переходу до правової держави, у якій реалізуються багатопартійна система, парламентська демократія та соціально орієнтована ринкова економіка. Хоча більшість «соціалістичних» кодексів залишалась в силі, їхній зміст очищався від норм, безпосередньо пов'язаних із комуністичною ідеологією. Внаслідок цього Угорщина вже на початку 1990-х рр. повернулася до романо-германської правової сім'ї.

В наш час основним *джерелом права* в Угорщині є закони та інші нормативні акти. На чолі ієрархії стоїть Конституція, за нею йдуть закони парламенту, урядові декрети, декрети Прем'єр-міністра та членів Уряду, акти місцевих самоврядувань. Відповідну роль як джерела права традиційно відіграє судова практика.

Особливістю Угорщини є виняткова активність Конституційного суду у процесі нормотворчості. Він не тільки анулює множину законодавчих норм, але й самостійно формулює найважливіші правові принципи, фактично створюючи нові норми права.

Протягом століть в Угорщині в області регулювання приватноправових відносин панувало звичаєве право. Внаслідок автономного положення країни у складі Австрійської (від 1867 р. – Австро-Угорської) імперії, а також націоналізму угорського дворянства розповсюдити на неї дію австрійського Загального цивільного уложення 1811 р. не вдалося. Перед розпадом імперії й відновлення незалежності Угорщини у 1918 р. основу її цивільного права складало прецедентне й звичаєве право, доповнене деякими письмовими законами, як наприклад, Законом про шлюб 1894 р.

Комуністи здійснювали повну перебудову цивільного законодавства. У 1959 р. був прийнятий перший в історії Угорщини Цивільний кодекс. Він відрізняється певною своєрідністю: частина Перша «Вступні положення» (ст. 1-7) (цілі і деякі принципи цивільно-правового регулювання); частина Друга «Особи» (ст. 8-87), яка охоплює також норми про особисті права; частина

Третя «Право власності» (ст. 88-197), у якій, не дивлячись на назву, уособлені інститути «права користування и володіння; частина Четверта «Зобов'язальне право» (ст. 198-597), що охоплює загальні положення й окремі види договорів; частина П'ята «Спадкове право» (ст.598-684; частина Шоста «Прикінцеві положення» (ст. 685-687). Ця система є близькою до інституційної, хоча на відміну від неї має розвинене зобов'язальне право і деякі загальні («вступні») положення.

Після відновлення в країні парламентської демократії у 1989 р. цивільне право Угорщини цілковито повернулось до класичних «буржуазних» принципів. Конституція в редакції 1990 р. встановлювала, що «економіка Угорщини представляє собою таке ринкове господарство, у якому спільна власність і приватна власність рівноправні і користуються рівним захистом» (п.1 ст.9), а також, що «Угорська Республіка визнає і підтримує право підприємництва та свободу економічної конкуренції» (п.2 ст.9). У 1990 р. прийняті закони про індивідуальне підприємництво та про заборону недобросовісної ринкової поведінки, Новий закон про компанії 1997 р., Закон про орні землі 1994 р., який дозволив угорцям та іноземцям купувати ділянки не більше 300 га. Радикальної лібералізації зазнали сімейно-шлюбні відносини.

У березні 2014 р. вступив в дію новий Цивільний кодекс Угорщини. До числа кардинальних нововведень слід віднести окремий розділ, що регулює питання шлюбного права і права спадкування. Згідно новому ЦК, «партнерство», в якому народилася дитина, або яке «має стаж», щонайменш, тривалістю один рік, буде підпадати під дію шлюбного законодавства. За новими правилами спадкування удова чи удовець та батьки покійного чоловіка чи дружини отримують рівні права при розподілі спадщини. ЦК вводить покарання за порушення приватного життя. Міністерство юстиції Угорщини наполягло на введенні поправки, згідно якої будь-який громадянин має право звернутися до суду на протязі 30 днів після серйозного публічного приниження будь-кого за ознакою національної, етнічної, расової

чи релігійної приналежності. Разом з тим новий ЦК говорить, що публічні діячі будуть мати менший ступінь захисту прав на закритість приватного життя, ніж прості громадяни.

У 1996 р. Угорщина легалізувала одностатеві шлюби. Тим самим вона приєдналась до Данії, Швеції та Норвегії, де подібні шлюби були узаконені раніше. У 1992 р. був прийнятий Трудовий кодекс (ТК), який втілює в життя європейський тип трудового права, чітко орієнтований на визнання ролі капіталу, приватної власності, прерогатив підприємців, профспілок та трудових колективів. ТК доповнюють спеціальні закони про працю і техніку безпеки.

Джерелом кримінального права є ухвалені парламентом закони. Кодифікація кримінального законодавства Угорщини була здійснена лише у 1878-1879 рр. Перший соціалістичний КК був прийнятий у 1961 р., який діяв до 1978 р. із змінами. У 1978 р. вийшов новий КК, чинний із змінами й у наш час. Радикальні політичні зміни кінця 1980 – початку 1990-х рр. обумовили перші поправки в КК вже у травні 1989 р., коли парламент скасував смертну кару за загально кримінальні злочини. У липні 1989 р. було скасовано відповідальність за «соціально небезпечний паразитизм», типовий для соціалістичного кримінального права склад злочину. Статті про політичні злочини виправлені у вересні 1989 р., усунуто попередні занадто загальні й невизначені формулювання. У 1990 р. смертна кара в Угорщині була скасована повністю.

Після 1990 р. Угорщина відмовилась від розробки проекту нового КК, виправила чинне кримінальне законодавство у відповідності до вимог Європейської угоди про права людини і принципів конституційної демократичної держави. У 1990-ті рр. активну роль у розвитку кримінального права відігравав Конституційний суд. Зокрема, у 1997 р. він визнав неконституційним положення ст. 6 КК, яка покладає на керівників компаній кримінальну відповідальність за дії, скоєні їхніми службовцями.

У жовтні 1989 р. у кримінально-процесуальне законодавство були внесені зміни, які розширювали права обвинувачуваних. Нова редакція Конституції передбачає, що особу, підозрювану у скоєнні злочину, необхідно у найкоротший термін або відпустити на свободу, або доставити до суду, який зобов'язаний вислухати затриманого і негайно письмовою мотивованою постановою або відпустити її на свободу, або вирішити питання про її попередній арешт. У випадку незаконного затримання або арешт особа має право на відшкодування збитків (ст. 55).

Основи *судової системи* Угорщини встановлені Конституцією. Угорська судова система у період демократичних перетворень 1989-1990-х рр. зазнала відносно невеликих змін. З низкою змін продовжує діяти Закон 1972 р. про суди і Закон 1972 р. про прокуратуру Угорської Республіки. Система судів загальної юрисдикції охоплює Верховний суд, столичний і обласні суди, а також місцеві суди. Законом можуть запроваджуватись спеціальні суди для відповідних категорій справ. В Угорщині відсутня окрема система воєнних судів. Спеціальні склади у рамках системи судів загальної юстиції вирішують справи відносно військовослужбовців, у тому числі і поліцію. Суди виносять рішення у складах, утворених із професійних суддів і народних засідателів у першій інстанції. Однак закон може передбачити винятки з цього правила.

Органом конституційного контролю в Угорщині є Конституційний суд, запроваджений у 1989 р. У 1990-ті рр. КС проявив себе як найважливіша політична сила, відіграючи поряд з парламентом ключову роль у формуванні нової правової системи країни.

Прокуратура проводить слідство у визначених законом справах, здійснює нагляд за законністю слідства та законністю виконання покарань, представляє обвинувачення у судових засіданнях. Вона бере участь у забезпеченні законів усіма громадськими організаціями, державними установами та громадянами. У визначених випадках і порядку прокуратура виступає на захист законності.

У 1989 р. запроваджені нові конституційні інститути парламентського контролю – Уповноважений Державних зборів з громадянських прав та Державна рахункова палата. Уповноважений обирається Державними зборами за пропозицією Президента 2/3 голосів. Державні збори можуть обирати спеціальних уповноважених і захисту окремих конституційних прав і уповноважених з прав національних і етнічних меншин. Уповноважені не можуть приймати обов'язкові до виконання інструкції, але мають право публічно висловлювати своє судження й давати рекомендації. Функції уповноважених і прокуратури частково пересікаються, особливо у сфері нагляду за рішеннями адміністративних органів. Державна рахункова палата є фінансово-господарським контрольним органом Державних зборів.

5. Правова система Румунії

Державний устрій. Відповідно до Конституції 1991 р. Румунія – національна, унітарна, правова, демократична і соціальна держава, адміністративно розподілена на комуни, міста та повіти. На підставі закону окремі міста можуть бути проголошені муніципіями (муніципалітетами). За формою правління вона є змішаною (парламентсько-президентською) республікою з демократичним політичним режимом.

Законодавчу владу здійснює Парламент у складі Палати депутатів і Сенату, обраного загальними виборами на 4 роки. Прийнятий закон передається Президенту для промульгації, який може лише один раз вимагати перегляду закону Парламентом.

Глава держави – Президент, обраний громадянами на 4 роки з правом лише одного переобрання. Президент призначає кандидата на посаду Прем'єр-міністра та увесь склад Уряду на підставі вотуму довіри Парламенту. Президент може брати участь у засіданнях Уряду, на яких обговорюються питання зовнішньої політики, оборони країни, забезпечення громадського порядку, а також за запрошенням глави Уряду. Президент головує на таких засіданнях. Після консультації з Парламентом Президент

може поставити перед народом питання про необхідність референдуму з питань національних інтересів. Глава держави видає декрети.

Вищим адміністративним органом у Румунії є відповідальний перед Парламентом Уряд. Відповідно до затвердженої Парламентом програми Уряд проводить внутрішню і зовнішню політику країни і здійснює загальне управління державною адміністрацією. Президент Румунії призначає кандидатів на посади глави та міністрів після консультації з партією більшості, а за відсутності такої – з представленими в Парламенті партіями. Уряд несе політичну відповідальність перед Парламентом за свою діяльність.

Правова система. Румунія входить до романо-германської правової сім'ї, схильючись до романської правової культури. На протязі століть на значній території нинішньої Румунії діяло візантійське право, яке представляло собою переробку класичного римського права у феодальному і частково релігійному дусі. Більшість основних галузей права було кодифіковано у другій половині XIX ст. і деякі кодекси того періоду все ще частково діють. У 1950-1980-ті рр. румунська правова система, зберігаючи стійкий зв'язок з романо-германським правом, входила до соціалістичної правової сім'ї. У 1990-ті рр. правова система Румунії була значною мірою оновлена відповідно до принципів та норм демократичної Конституції 1991 р. У той же час, не дивлячись на формальне і безумовне повернення Румунії до романо-германської правової сім'ї, сучасний менталітет румунів є досить далеким від західноєвропейського. Їхня поведінка часто визначається не приписами нових демократичних законів, а стереотипами, успадкованими від недавнього тоталітарного минулого.

Джерелами права в Румунії є законодавчі та інші нормативні акти, ратифіковані міжнародні договори, рішення Конституційного суду. Ієрархія нормативних актів охоплює Конституцію, конституційні, органічні та звичайні закони, декрети Президента, ордонанси і рішення Уряду, накази та рішення міністерств, акти місцевих органів влади та самоврядування. Конституційними законами здійснюється перегляд Конституції. Органічні

закони приймаються з питань, прямо вказаних Конституцією: виборча система, організація і порядок роботи політичних партій, організація і проведення референдуму, організація Уряду, режим надзвичайного положення, правопорушення, покарання та режим їх відбування, надання амністії або колективного помилування та інші.

В Румунії існує інститут делегованого законодавства. Парламент може прийняти спеціальний закон про повноваження, яким надається Уряду можливість видавати ордонанси у сфері державної діяльності, які не є предметом регулювання органічними законами. Закон про повноваження може вимагати винесення прийнятих ордонансів на затвердження Парламентом. У виняткових випадках Уряд приймає ордонанси у терміновому порядку. Однак вони вступають в силу тільки після затвердження Парламентом. Відповідно до Конституції ратифіковані Парламентом договори відносяться до внутрішнього права.

Цивільне право Румунії склалось у ХІХ – на початку ХХ ст. під сильним впливом французького права. До встановлення комуністичного режиму його основу складали Цивільний кодекс 1864 р., Торговий кодекс 1887 р., Кооперативний закон 1935 р., Гірничий закон 1924 р., Водний закон 1924 р., патентний закон 1906 р. Однак румунське законодавство не пішло шляхом повної заміни в силі довоєнних цивільно-правових актів. В Румунії, єдиній із усіх східноєвропейських країн, зберігся, за винятком окремих розділів, «буржуазний» ЦК 1864 р. Відповідно до цього зберігались і численні концептуальні особливості румунського цивільного права, які наближали його до західноєвропейського права. Так, по ЦК Румунії, так же, як і Франції, Німеччини, Польщі, Угорщини, володіння виділене в самостійний цивільно-правовий інститут. Право володіння як особливе речове право визнається як за власником, так і за іншим титульним власником речі, при чому закріплюється презумпція законності чи добросовісності володіння.

Після падіння комуністичного режиму наприкінці 1989 р. у цивільному праві Румунії відбулись типові для усіх східноєвропейських країн зміни: у

повному обсязі відновлене право власності, легалізоване приватне підприємництво, розпочаті реституція та приватизація. Основи переходу до ринкової економіки у Румунії були закріплені законом відразу ж після грудневої революції 1989 р. Підвалину нового економічного законодавства Румунії склали закони про компанії (1990), про реорганізацію державних підприємств в автономні управління й торгівельні товариства (1990), про боротьбу з недобросовісною конкуренцією (1991), про процедуру судової реорганізації або ліквідації («Закон про банкрутство» 1995), про вільні зони (1992), про цінні папери та фондові біржі (1994), про авторське право й суміжні права (1996), про конкуренцію (1996). Прийнятий у лютому 1991 р. Закон передбачив безкоштовну передачу 10 га землі селянським сім'ям із одночасним звільненням їх від сплати податку протягом 8 років. Колишні державні кооперативи перетворювались на добровільні трудові об'єднання. У 1994 р. була опублікована нова редакція Цивільного кодексу Румунії 1865 р. з урахуванням змін, які були внесені до 1 січня 1994 р. З 2011 р. діє новий Цивільний кодекс Румунії. До 2013 р. продовжував діяти з численними змінами й Цивільно-процесуальний кодекс 1865 р., але у 2010 р. прийнято новий ЦПК Румунії, який почав діяти з 1 лютого 2013 р.

Перші Кримінальний і Кримінально-процесуальний кодекси були прийняті в Румунії у 1865 р. Ці кодекси, укладені за взірцем аналогічних французьких, відображали концепції класичної школи кримінального права, були поновлені у 1936-1937 рр. Вони, як і попередні, ґрунтувались на принципах класичної школи кримінального права. Однак деякі сучасні позитивістські ідеї (принцип індивідуалізації покарання, прогресивна система виконання покарань тощо) також знайшли відображення у новому законодавстві. Після приходу до влади комуністів у 1947 р. обидва кодекси були змінені й видані у новій редакції 1948 р. У 1949 р. було узаконено застосування смертної кари у мирний час.

КК та КПК були прийняті 21 червня 1968 р. і введені до дії з 1 січня 1969 р. Вони були досить еkleктичним, поєднуючи неокласицизм з

технократичним мюрідизмом та деякими ідеями школи соціального захисту. Їх прийняття ознаменувало певне пом'якшення кримінального законодавства. Так, якщо до 1968 р. смертна кара за деякі злочини була єдиною мірою покарання, у КК 1968 р. були встановлені альтернативні міри.

З 1 лютого 2014 р. почав діяти новий Кримінальний кодекс Румунії, що складається із 446 статей та містить положення про кримінальну відповідальність юридичних осіб (ст.ст. 135–151) та багато інших важливих приписів.

На протязі 1970-х рр. реформа кримінального права продовжувалась. Наприклад, у 1973 р. до КК були внесені поправки, які передбачали виправні роботи й розширювали застосування штрафів для деяких кримінальних дій замість або як альтернатива позбавлення волі. Декрет 1977 р. скасував ув'язнення неповнолітніх і розширив використання виправної праці. У 1978 р. в КК було скорочено число злочинів, які караються смертною карою від 28 (передбачених спочатку КК 1968 р.) до кількох найбільш небезпечних злочинів проти особистості та держави. Дрібні злочини були вилучені із КК і внесені до окремого Кодексу про проступки.

Починаючи з 22 грудня 1989 р. до КК були внесені деякі зміни, викликані зміною політичного режиму та суспільного ладу. Найбільше значення серед них має заміна смертної кари довічним ув'язненням (січень 1990 р.). Чинний КК Румунії має традиційний розподіл на Загальну й Особливу частини. У свою чергу вони розподіляються на титули, глави та розділи і статті (у деяких главах розділи відсутні). Кожна стаття супроводжується маргіналією – розміщеною на полях сторінки назвою. За рамками статей Особливої частини КК 1968 р. залишаються злочини, передбачені в спеціальних законах.

До числа джерел кримінального права Румунії відносять також міжнародні договори та конвенції, підписані й ратифіковані, якщо вони містять норми кримінально-правового характеру, наприклад, Конвенція про покарання геноциду, угода про правову допомогу тощо.

Особливістю кримінального законодавства Румунії є те, що у ньому не вживається термін «злочин» (*crima*). Замість нього уведено термін, який означає більш широке поняття, – «кримінально переслідуване діяння» (*infractiune*). Після 1989 р. до нього були внесені нові зміни, наприклад, значно розширені гарантії права на захист, а граничні строки попереднього ув'язнення скорочені. Найважливішим джерелом демократичних принципів та норм кримінального процесу стала Конституція Румунії 1991 р. Максимальний строк затримання відповідно до Конституції був обмежений 24 годинами. Арешт може здійснюватись на основі ордеру, виданого прокурором на термін, який не перевищує 30 днів. Арештована особа має право звернутись до судді з питанням про законність ордеру на арешт, а суддя зобов'язаний винести вмотивоване рішення з цього питання. Продовження строку арешту може бути санкціоноване тільки судовою інстанцією. Особа, заарештована з превентивною метою, має право вимагати тимчасового звільнення під судовим контролем або під заставу.

Закон 1996 р. вніс до КПК правила, що стосуються аудио- і відеозаписів як доказів. Ці правила передбачають строгий судовий контроль з метою захисту приватного життя громадян від свавільного вторгнення з боку державних органів. Закон 1990 р. передав управління пенітенціарною системою від МВС Міністерству юстиції.

Основи судової системи Румунії встановлені Конституцією 1991 р. та Законом про судову систему 1992 р. Останній відновив чотириланкову систему з апеляційними судами, які були ліквідовані під час правління комуністів. Система звичайних судів у Румунії охоплює Верховний суд, апеляційні суди, окружні суди і Суд Муніципалітету Бухаресту та суди першої інстанції. Конституція не передбачає окремої системи юстиції. Однак воєнні судді та прокурори продовжують виконувати свої функції, і спеціальний закон 1993 р. легітимізує таке положення. Воєнні суди мають компетенцію у справах, які стосуються злочинів, скоєних військовослужбовцями, злочинів проти безпеки держави, скоєних

громадянами, а також злочинів проти миру й людства та деяких інших. Спеціальних судів у справах неповнолітніх у Румунії немає.

Судді призначаються Президентом Республіки за пропозицією Вищої ради магістратури. Призначені таким чином судді – незмінні. Конституційний суд (КС) у Румунії не входить до загальної системи судів. Як орган контрольної влади він повинен забезпечувати баланс між основними органами влади і перевіряти їхні рішення. Основна функція КС полягає у перевірці відповідності законодавства Конституції.

Прокуратура Румунії (Ministerul Public) представляє спільні інтереси суспільства і захищає правопорядок, а також права та свободи громадян. Контроль дотримання і захисту прав та свобод людини здійснює румунський аналог омбудсмана – Адвокат Народу, який призначається Сенатом терміном на 4 роки. Закон про Адвоката Народу був прийнятий лише у 1997 р.

6. Правова система Латвійської Республіки

Державний устрій. Латвійська державність існує з 1918 р. До цього часу Латвія входила до складу німецьких рицарських орденів, Польщі, Швеції і Росії. У червні 1940 р. Латвію окупували радянські війська. У травні 1990 р. Декларація про відновлення незалежності створила нинішню Латвійську Республіку, унітарну державу, територія якої розподілена на 26 районів. За формою правління Латвія є парламентською республікою із демократичним політичним режимом.

У 1992 р. у Латвії була відновлена Конституція 1922 р. Вона діє із змінами, які стосуються норм про права людини та про єдину державну мову, про членство в ЄС. У 2007 р. уряд позбавили права видавати правила із силою закону у перервах між сесіями парламенту. У 2014 р. до тексту Конституції додали ґрунтовну Преамбулу, у 2016 р. імунітет депутатів Сейму обмежили кримінальними справами.

Законодавчу владу здійснює Сейм – однопалатний парламент, обраний на 3 роки загальним голосуванням. Законодавча влада може здійснюватись і

безпосередньо громадянами. Не менше 1/10 частини виборців мають право представити Президенту Республіки проект поправок до Конституції чи законопроект, який Президент передає Сейму. Якщо останній не ухвалить проект без змін по сутності, він передається на народне голосування.

Главою держави є Президент Республіки, який обирається Сеймом на 3 роки і не більше одного переобрання поспіль. Президент Республіки може розпустити Сейм, який 2/3 голосів може змістити його й обрати нового. Президент опубліковує прийняті Сеймом закони. Він не несе політичної відповідальності за свою діяльність, оскільки усі його розпорядження мають бути контрасигновані главою уряду або відповідним міністром, за винятком питання про розпуск Сейму та висунення кандидатури глави уряду. Президент Республіки може бути притягнутим до кримінальної відповідальності рішенням Сейму у 2/3 голосів.

Виконавча влада належить Кабінету міністрів, який під час перерви між сесіями Сейму має право видавати деякі постанови із силою закону.

Правова система. Середньовічне право населення Прибалтики не пішло далі звичаєвого. Німці принесли із собою розвинене право, створили законодавство, що спиралось на принципи германського права і діяло до ХІХ ст., кодифікували місцеве звичаєве право, зробивши його селянським. Після приєднання до Росії, у 1865 р. був виданий «Звід місцевих узаконень губерній Остзейських». У 1889 р. на Прибалтику було розповсюджено дію судових уставів Росії.

У 1930-ті рр. у Латвії була здійснена кодифікація цивільного права прийняттям у 1937 р. Цивільного кодексу на підставі Зводу місцевих узаконень. Із окупацією Латвії у червні 1940 р. в країні було запроваджене радянське право. Власні кодекси були прийняті лише у 1960-ті рр. У 1990-ті рр. Латвія розпочала радикальний злам радянської правової системи. З усіх республік Союзу Латвія виявилась єдиною, яка пішла шляхом реставрації дорадянської правової системи. Це полягало перш за все у тому, що у 1992 р. була відновлена Конституція 1922 р. і Цивільний закон 1937 р. З точки зору

сучасних правових реалій та юридичної техніки обидва документи виглядають просто архаїчними, однак для латвійського керівництва важливе їхнє символічне значення як свідцтво безперервності, спадковості латвійської державності. До актів вносяться тільки найбільш необхідні зміни, зокрема, про права людини та Конституційний суд. Відновлення інших довоєнних законів часто тимчасовий характер: вони діють до прийняття нового законодавства.

Історично приватне право Латвії схиляється убік германського типу. Підвалину сучасного цивільного права Республіки складає Цивільний кодекс 1937 р., відновлений у 1992 р. Він складається із Вступу і чотирьох частин: 1) сімейне право; 2) спадкове право; 3) речове право; 4) зобов'язальне право. Кожна із частин розподіляється на глави, які містять 2400 статей. Досить характерним є виділення у Цивільному законі як самостійного інституту володіння, що поставлене на перше місце серед речових прав і відповідає романо-германській цивілістичній традиції. Як і цивільні кодекси Франції та Німеччини, Цивільний закон відносить до числа речових прав заставні права.

Найбільш радикальних змін у пострадянський період зазнали аграрні відносини. Постанова «Про аграрну реформу у Латвійській Республіці від 13 червня 1990 р. та Закон «Про земельну реформу у сільській місцевості Латвійської Республіки» передбачали приватизацію землі й відновлення укладу сільського життя. 21 червня 1991 р. був прийнятий Закон «Про приватизацію сільськогосподарських підприємств та риболовецьких колгоспів», 9 червня 1992 р. Закон «про приватизацію землі у сільській місцевості», 8 січня 1992 р. Закон «Про індивідуальне (сімейне) підприємство, селянське господарство та індивідуальну трудову діяльність» 26 жовтня 1992 р. «Про волосні сільськогосподарські кооперативні товариства» заклали підвалину правової бази реформи у сільському господарстві. Курс на відновлення статус-кво у майнових відносинах проводяться і в інших сферах, зокрема, у житловій: закони «Про повернення домоволодінь законним власникам» від 30 жовтня 1991 р., «Про квартирну

власність» від 28 вересня 1995 р., «Про приватизацію державних житлових будинків та житлових будинків самоуправління» від 21 червня 1995 р.

У 1990-ті рр. була прийнята велика серія законів, спрямованих на створення сучасної правової бази для розвитку підприємництва, у тому числі закони «Про підприємницьку діяльність» від 26 вересня 1990 р., «Про акціонерні товариства» від 5 грудня 1990 р., «Про товариства із обмеженою відповідальністю» від 23 січня 1991 р., «Про іноземні інвестиції у Латвійській Республіці» від 5 листопада 1991 р., «Про біржі» від 28 січня 1992 р., «Про кредитні установи» від 5 жовтня 1995 р., «Про цінні папери» від 23 вересня 1995 р., «Про неспроможність підприємств та підприємницьких товариств» від 2 жовтня 1996 р., «Про безпеку товарів та послуг і відповідальність виробника і надавача послуг» від 8 жовтня 1996 р., «Про конкуренцію» від 8 липня 1997 р., «Про інвестиційні товариства» від 30 грудня 1997 р., «Про гарантії вкладів фізичних осіб» від 3 червня 1998 р., Патентний закон Латвії від 30 березня 1995 р. та інші.

Формування нової галузі торгового права завершив в цілому Комерційний закон, прийнятий Сеймом 13 квітня 2000 р. Він був фактично торговим кодексом і складався з двох частин. Частина А «Загальні правила комерційної діяльності» містить визначення й загальні положення про комерсантів та комерційну діяльність, комерційний реєстр, підприємство та філію, просте комерційне доручення, комерційного агента, маклера. Частина Б «Комерсанти» закріплює і регулює організаційно-правові форми підприємництва в Латвії. До них відносяться індивідуальний комерсант, товариство із повною відповідальністю, командитне товариство, товариство капіталу, товариство із обмеженою відповідальністю, акціонерне товариство. Відповідно до нових економічних відносин перебудовуються й інші галузі права: трудове право (Закон «Про страйки» від 12 травня 1998 р. й інші), право соціального забезпечення (Закон «Про приватні пенсійні фонди» від 20 червня 1997 р.).

Основним джерелом цивільного процесуального права є Цивільно-процесуальний закон від 3 листопада 1998 р.

На відміну від приватного, кримінальне та кримінально-процесуальне право Латвії сформувалось під впливом російського, а пізніш і радянського законодавства, хоча у міжвоєнний період спостерігались запозичення і з інших правових систем. Тимчасовий уряд Латвії Законом від 6 грудня 1918 р. залишив в силі запроваджене німцями російське Кримінальне уложення 1903 р. На території Латвії діяли й кримінальні закони Тимчасового уряду Росії і із змінами Воєнно-кримінальний закон Росії 1896 р. З грудня 1919 р. до 1 серпня 1933 р. до Уложення 1903 р. було внесено близько 40 змін та доповнень. У 1927 р. Надзвичайний закон надав уряду право створювати воєнно-польові суди у мирний час. У 1920 р. була створена комісія з розробки нового КК, який вступив в силу 1 серпня 1933 р. Цей КК був переробкою Уложення 1903 р. із запозиченнями із кримінального права Німеччини та Італії. Передбачались заходи громадської безпеки у дусі соціологічної школи права. Найтяжчим покаранням були каторжні роботи, у тому числі довічні. У новому КК було розширене коло політичних злочинів, карались страйки. Після перевороту 1934 р. був прийнятий ряд реакційних кримінальних актів, у тому числі Закон про порядок та громадську небезпеку в країні, почали розповсюджуватись позасудові репресії 1938 р.

З 1940 до 1960 рр. в Латвії діяли КК та КПК РРФСР, потім прийняті відповідні кодекси Латвійської РСР, які зберегли силу і після проголошення незалежності з численними змінами.

У наші дні в Латвії діє Кримінальний закон 1998 р., який складається із Загальної та Особливої частин, 25 глав і 356 статей. За змістом і стилем латвійський Кримінальний закон є близьким до нових кримінальних кодексів держав СНД, хоча і з істотними відмінностями. Зокрема, ст.7 розподіляє усі злочинні дії на кримінальні правопорушення та злочини. Злочини розподіляються на менше тяжкі, тяжкі й особливо тяжкі. Кримінальним

правопорушенням є дія, за яку Кримінальний закон передбачає позбавлення волі на термін не більше двох років або більш м'яке покарання.

У числі основних покарань Кримінальний закон 1998 р. передбачає смертну кару, позбавлення волі, арешт, примусові роботи, штраф. Засуджений може отримати додаткові покарання: конфіскацію майна, видворення із латвійської Республіки, штраф, обмеження прав, поліцейський нагляд. Відповідно до ст. 37 Кримінального закону вирок до смертної кари – розстрілу є можливим винятково за вбивство за особливо обтяжуючих обставин. Максимальний строк позбавлення волі – 20 років. У передбачених законом особливих випадках може призначатись довічне ув'язнення. У 1996 р. у Латвії смертна кара була скасована за усі загалом кримінальні злочини.

Основним джерелом кримінально-процесуального права є Кримінально-процесуальний закон, прийнятий Сеймом 21 квітня 2005 р. До нього діяв КПК 1960 р. із численними змінами та доповненнями.

В системі латвійського кримінального правосуддя спостерігаються і позитивні тенденції, поступово створюється правова база для боротьби з новими видами злочинності у вигляді законів «Про боротьбу з корупцією» від 11 жовтня 1995 р., «Про попередження легалізації коштів, придбаних незаконним шляхом» від 6 січня 1998 р. Важливу роль у посиленні захисту прав громадян у кримінальному процесі відіграє Закон «Про відшкодування збитків, нанесених внаслідок незаконних або необґрунтованих дій слідчого, прокурора чи судді» від 16 липня 1998 р. У тому ж році був прийнятий Спеціальний закон «Про помилування» від 7 липня 1998 р.

Організація судової системи визначається Конституцією, законами «Про судову владу» від 15 грудня 1992 р., «Про сирітські суди і волосні суди» від 23 листопада 1995 р., «Про Конституційний суд» від 14 червня 1996 р. Судді затверджуються Сеймом, є незмінними і усуваються з посади виключно постановою суду. Закон може визначити вік, з досягненням якого судді залишають свою посаду. Систему загальних судів складають Верховний суд,

окружні суди (їх усього 5) і районні (міські) суди. Воєнні суди діють на підставі особливого закону.

У 1996 р. у Латвії запроваджено Конституційний суд, який розглядає справи про відповідність законів Конституції і справи, передані до його компетенції. Організацію та діяльність латвійської прокуратури регулює Закон «Про прокуратуру» від 19 травня 1994 р. Прокуратура є органом судової влади, який самостійно здійснює нагляд за дотриманням законності у межах встановленої компетенції. Організація латвійської адвокатури визначається Законом «Про адвокатуру» від 27 квітня 1993 р.

Вищим органом фінансово-економічного контролю в Латвії є незалежний Державний контроль. Державний контролер призначається парламентом на 4 роки. У 1995 р. постановою Кабінету міністрів створене Державне бюро з прав людини і в 1996 р. прийнятий Закон про нього.

7. Правова система Литовської Республіки

Державний лад. Литовська державність створювалась тричі. Першою литовською державою було Велике князівство Литовське, яке виникло у XIII ст. й у 1569 р. об'єдналось із Польщею. За третього розділу Речі Посполитої у 1795 р. майже уся Литва увійшла до складу Росії. У серпні 1919 р. була проголошена незалежність литовської держави. У серпні 1940 р. Литву окупував СРСР. У травні 1990 р. Литва відновила свій суверенітет, перетворившись на унітарну державу, адміністративно-територіальний устрій якої охоплює 11 міст центрального підпорядкування та 10 повітів. Відповідно до Конституції 1992 р. Литва є парламентською республікою з демократичним режимом.

Законодавча влада у Литві належить однопалатному парламенту – Сейму у складі 141 депутата, обраних терміном на 4 роки. Правом законодавчої ініціативи користуються члени Сейму, Президент Республіки і Уряд, а також громадяни. 50 тисяч громадян із виборчим правом можуть передати до

Сейму проект закону, який вважається прийнятим підтримкою більшості голосів депутатів, що беруть участь у засіданні. Сейм наділений значними правами. Окрім законодавчих функцій він формує уряд і контролює його діяльність, схвалює чи не схвалює кандидатуру Прем'єр-міністра, представлену Президентом Республіки, розглядає представлену Прем'єр-міністром програму Уряду, якому може винести вотум недовіри.

Главою держави у Литві є Президент Республіки, обраний безпосередньо населенням на 5 років не більше двох термінів поспіль. Він вирішує найважливіші питання зовнішньої політики і разом із Урядом здійснює зовнішню політику, підписує міжнародні договори, представляє їх в Сейм для ратифікації, призначає і відкликає дипломатичних представників тощо. За схваленням Сейму Президент призначає Прем'єр-міністра, доручає йому формування Уряду, затверджує його склад і за схваленням Сейму звільняє главу Уряду. Президент Республіки видає акти-декрети. Для придання їм сили необхідне контрасигнування Прем'єр-міністром чи відповідним міністром. Разом із Президентом виконавчу владу здійснює Уряд Литовської Республіки.

Правова система. Сучасна правова система Литви належить до романо-германської правової сім'ї. Литовське право має багату історію, найбільш яскравий період якої припадає на час існування Великого князівства Литовського (XIV-XVI ст.). Видатні пам'ятки європейського середньовічного права – Литовські статuti XVI ст. – діяли на території краю і Білорусії до 1840 р. У них переплелись численні норми стародавньоруського, польського, німецького міського і навіть римського права. У свою чергу Статuti були використані як одне із джерел у кодифікації російського права – Соборного уложення 1649 р. На знак спадкоємності державно-правової традиції у Преамбулі Конституції 1992 р. Литовські статuti названі правовим фундаментом держави поряд із самою Конституцією.

Самобутність литовської правової традиції була спочатку порушена царським урядом, який у XIX ст. розповсюдив на Литву основні російські

закони, а потім і зовсім викорінена після включення країни до складу СРСР у 1940 р. Вже у листопаді 1940 р. у Литві, як і в інших прибалтійських республіках було уведене радянське законодавство – кримінальне, кримінально-процесуальне, цивільне, цивільно-процесуальне, трудове і сімейне. Власні кодекси у Литовській РСР виникли лише у 1960-ті рр..

Після відновлення незалежної держави у Литві здійснюється докорінна правова реформа з метою перебудови усієї системи законодавства у відповідності до норм нової демократичної Конституції, міжнародних стандартів та європейської правової традиції. Кожен кодекс зазнав істотних змін, майже усі закони радянських часів були замінені новим законодавством, орієнтованим на західноєвропейські зразки. Литовська правова система почала набувати індивідуальних рис. Мова, стиль і зміст нових законів істотно відрізняються від того, що прийняте в країнах СНД, і досить близькі до латвійських та естонських взірців.

Правова система Литви ґрунтується на наступній ієрархії нормативних актів: Конституція, міжнародні угоди, ратифіковані парламентом, закони (конституційні та звичайні) й інші акти парламенту, декрети Президента Республіки, постанови Уряду, прийняті у виконання законів чи у порядку делегування законодавчих повноважень парламентом, розпорядження Прем'єр-міністра, акти представницьких та виконавчих органів місцевого самоврядування.

Цивільне право Литви від 1990 р., як і інші галузі права, трансформується у зв'язку з утвердженням в країні нової соціально-економічної системи. На відміну від Латвії, яка відновила Цивільний кодекс 1937 р., та Естонії, що прийняла велику частину нового ЦК, у Литві все ще віддають перевагу внесенню змін до ЦК 1964 р. Зокрема, Законом від 17 травня 1994 р. у ЦК були цілковито замінені глави 4 і 5, що стосувались авторських та суміжних прав. Основи нових майнових відносин закріплені в Конституції Литви 1992 р., відповідно до якої (ст. 46) господарство Литви ґрунтується на праві приватної власності, на свободі господарської діяльності

та особистій ініціативі. Основним джерелом цивільного права є Цивільний кодекс Литви 2001 р., який замінив попередній ЦК 1964 р.

Особливої уваги литовський законодавець приділяє створенню правової бази для розвитку підприємницької діяльності. У 1990-ті рр. були прийняті закони про конкуренцію (1992), про основні свободи економічних зон (1995), про публічний обіг цінних паперів (1996), про акціонерні товариства (1994), про банкрутство підприємств (1997), про страхування (1996), про торгове судноплавство (1996), про підприємства Республіки Литва (1999), про іноземні капітальні інвестиції у Республіці Литва (1995). На докорінну зміну відносин власності в країні спрямовані закони про приватизацію державної та муніципальної власності (1995), про приватизацію державного майна та майна самоврядувань (1997), про відновлення прав власності громадян на збережене нерухоме майно (1997).

Досить радикально й послідовно у Литві здійснюється земельна реформа. Відповідно до Закону про земельну реформу 1991 р. існують два способи придбання землі у приватну власність: відновлення права власності і купівля земельної ділянки. Колишні власники, які отримали землю, мають нарівні з працівниками сільськогосподарського підприємства, що підлягає приватизації, переважне перед іншими громадянами право на придбання майна цього підприємства. Основною формою, на яку перетворені колгоспи та радгоспи, є сільськогосподарські товариства, які представляють собою фактично виробничі кооперативи. У 1996 р. був прийнятий спеціальний конституційний закон, який вперше допустив придбання земельних ділянок у власність іноземцями.

Литовське кримінальне право за останнє століття відтворювало спочатку російське, а потім і радянське законодавство. У 1918 р. у Литві німецькі окупаційні власті увели російське Кримінальне уложення 1903 р., яке залишалось в силі і після проголошення незалежності республіки. У 1940 р. на території Литви почав діяти КК РРФСР та кримінальні закони СРСР. У

1960 р. був прийнятий КК Литовської РСР, який копіював кодекси інших союзних республік. Цей кодекс із численними змінами діяв до кінця 2002 р.

Внесені за останній час до кримінального законодавства Литви зміни, як і в інших колишніх соціалістичних державах, відображають нові політичні й соціально-економічні реалії у суспільстві, а також загальну гуманізацію кримінальної політики. Новий закон істотно понизив можливість застосування мір покарання, не пов'язаних із позбавленням волі. У жовтні 1991 р. КК був доповнений, а з 1 січня 1995 р. вступив в силу Закон про поправки й доповнення КК та КПК, який скоротив число основних видів покарання до чотирьох: смертна кара, позбавлення волі, виправні роботи, штраф, а додаткові – до трьох: конфіскація майна, штраф і позбавлення права виконувати певні роботи, положенням про можливість заміни смертної кари довічним ув'язненням. У 1996 р. Литва проголосила про уведення мораторію на смертну кару. У грудні 1998 р. смертна кара була визнана Конституційним судом такою, що суперечить Конституції, після чого Сейм остаточно скасував цей вид покарання.

26 вересня 2000 р. парламент Литви прийняв новий Кримінальний кодекс одночасно із новим кримінально-процесуальним і кримінально-виконавчим кодексами. До найбільш істотних рис нового КК слід віднести розподіл кримінально протиправних дій на власне злочини і проступки, що властиво кримінальному праву більшості країн світу, а також значне скорочення санкцій питомої ваги покарань, пов'язаних із позбавленням волі.

Основним джерелом кримінально-процесуального права Литви до 2003 р. залишався КПК 1960 р. З кінця 1980-х рр. кримінальний процес Литви зазнавав реформування, яке переслідувало цілі зміцнення у ньому правових гарантій для особистості. Деякі нові демократичні норми та принципи кримінального судочинства отримали закріплення в Основному законі країни 1992 р. Так, відповідно до ст. 20 Конституції затримана на місці злочину особа протягом 48 годин повинна бути доставленою в суд, де у присутності затриманого вирішується питання про обґрунтування затримання. У випадку

неприйняття судом постанови про арешт особи затриманий негайно відпускається.

За останні роки прийнята низка актів, спрямованих на боротьбу з новими формами злочинності, в числі яких Закон «Про попередження організованої злочинності» від 1 липня 1997 р., Закон «Про превенцію відмивання грошей» від 19 червня 1997 р.

Судова система Литви охоплює Верховний суд, Апеляційний суд, окружні та апилінкові (місцеві) суди. Відповідно до Конституції для розгляду трудових, сімейних та інших справ можуть запроваджуватись спеціалізовані суди. До свого скасування у 1998 р. як спеціалізований у Литві діяв Сенат суддів, який розглядав судову практику і давав рекомендації щодо застосування законів, а також розглядав скарги на рішення суддівських кваліфікаційних колегій та судів честі.

Конституційний суд не входить до судової системи. Він приймає рішення про відповідність законів та інших актів Конституції. Прокуратура є незалежною частиною судової влади. Структура й порядок її діяльності встановлені Законом «Про прокуратуру» від 13 жовтня 1994 р. Захист громадян у Литві здійснює незалежна адвокатура, яка діє на підставі Закону «Про адвокатуру» від 6 жовтня 1992 р.

Система захисту прав громадян у Литві охоплює й аналогічний омбудсману інститут парламентського уповноваженого з прав людини. Фінансово-економічний контроль здійснює орган із назвою «Державний контроль». Його очолює Державний контролер, призначений Сеймом на 5 років представленням Президента Республіки.

8. Правова система Естонської Республіки

Державний устрій. Незалежна естонська державність виникла лише у ХХ ст. До цього територією володіли німецькі рицарі, Швеція та Росія. У лютому 1918 р. була проголошена незалежність Естонії. У червні країну окупував СРСР. У травні 1990 р. знову був проголошений суверенітет

Естонської Республіки, унітарної і розподіленої 15 повітів (маакундів) і 6 міст центрального підпорядкування. У 1993 р. був прийнятий закон про культурну автономію національних меншин. Тут діє Конституція 1992 р., відповідно до якої Естонія є парламентською республікою із демократичним режимом.

Законодавчу владу здійснює Рийгіког (Державні збори) – однопалатний парламент, обраний загальними виборами. Глава держави – Президент Республіки, який обирається парламентом на 5 років лише з правом одного переобрання поспіль. Президент призначає кандидата на посаду Прем'єр-міністра, призначає і звільняє міністрів, вносить в парламент кандидатури на інші високі державні посади. Виконавча влада належить Уряду.

Правова система Естонії входить до романо-германської правової сім'ї, посідаючи у ній своєрідне місце. Вона сформувалась протягом останніх 150 років внаслідок взаємодії німецького, російського й радянського права. Німці принесли в Естонию германське право, засноване у свою чергу на римському праві. Російська імперія зберегла й упорядкувала германські, шведські, польські та інші закони. ЦК 1865 р. продовжував діяти як основне джерело цивільного права Естонії до 1940 р. У цьому році СРСР увів в Естонії радянське кримінальне, кримінально-процесуальне, цивільне, цивільно-процесуальне, трудове і сімейне право. Лише у 1960-ті рр. в Естонії, як і в інших прибалтійських республіках, виникли «власні» кодекси.

Естонія виявилась першою республікою в СРСР, яка розпочала радикальні державно-правові реформи. У ній вже у 1988 р. було проголошено легалізацію приватної власності, а в 1989 р. прийняті Закон про банки та Положення про акціонерні товариства. Естонська правова система швидко трансформувалась від радянської до класичного романо-германського права. За темпами рекодифікації Естонія випереджає своїх прибалтійських сусідів і більшість країн СНД. Були прийняті нові Кодекс торгового мореплавства (1991), Кодекс про адміністративні правопорушення (1992), Кодекс про апеляційне і касаційне судочинство у кримінальних

справах (1993), Адміністративно-процесуальний (1993), Цивільно-процесуальний (1993), Комерційний (1995), і Кримінальний (2001) кодекси.

На сьогодні прийняті і діють: Адміністративно-процесуальний кодекс (2011), Деліктно-процесуальний кодекс (2002), Кримінально-процесуальний кодекс (2004), Пенітенціарний кодекс (2001), Цивільно-процесуальний кодекс (2005), Комерційний кодекс (1995).

Основним джерелом права в Естонії є закони та інші нормативні акти. На чолі ієрархії стоїть Конституція, за якою слідує закони та постанови, ухвалені парламентом, укази Президента, постанови й розпорядження уряду, постанови та накази міністерств, акти місцевих органів влади та місцевого самоврядування.

Після відновлення Естонією незалежності її цивільне право було за кілька років фактично створене знову. При цьому змінився не тільки зміст (відновлення права власності, свобода підприємництва тощо), але й форми побудови цивільного законодавства. Відповідно до панівної у Європі цивілістичної традиції естонський законодавець вирішив відокремити торгівельне право від цивільного шляхом прийняття окремого комерційного кодексу, а сімейне право, навпаки, включити у цивільну кодифікацію.

ЦК складається із: 1) Закону про Загальну частину Цивільного кодексу 1994 р.; 2) Закону про речове право 1993 р.; 3) Закону про сім'ю 1994 р.; 4) Закону про успадкування 1996 р.; 5) Закону про договори та позадоговірні зобов'язання від 26 вересня 2001 р. Відносини інтелектуальної власності регулюються Законом про авторське право 1992 р. Новий Цивільний кодекс концептуально ґрунтується на принципах германського цивільного права. У квітні 2001 р. уряд Естонії узаконив церковні шлюби, і тепер вони мають таку ж силу, як і зареєстровані у РАЦС.

Комерційний кодекс 1995 р. складається із 10 частин. У першій, загальній частині, містяться глави про загальні положення, у яких, зокрема, дається визначення підприємця, а також фірмового найменування, прокуре. Друга частина містить положення про комерційний реєстр, третя включає

норми про підприємця – фізичну особу. Частини чотири-сім присвячені окремим видам комерційних організацій: повне товариство, командитне, товариство із обмеженою відповідальністю, акціонерне товариство. Частини вісім та дев'ять регулюють статус філій та об'єднання, роз'єднання і перетворення комерційних організацій. Десята частина присвячена уведенню в дію і застосуванню Кодексу. На відміну від класичних комерційних кодексів, наприклад, Німеччини, в естонському відсутній розділ, присвячений торгівельним угодам, які в Естонії регулюються Кодексом торгового мореплавства 1991 р.

Поряд із Комерційним кодексом діє цілий комплекс законів, зокрема, про банки 1989 р., про банкрутство 1992 р., про ринок цінних паперів, про конкуренцію, про захист споживача 1993 р., про комерційну заставу 1996 р., про інвестиційні фонди 1997 р. та інших.

Особливий блок цивільного законодавства в Естонії складають нормативні акти денационалізації та приватизації. Як і в сусідніх Латвії та Литві, в країні проводиться політика реституції, тобто відновлення прав попередніх власників, позбавлених майна у радянський період постановою Верховної Ради Естонської Республіки від 19 грудня 1990 р. «Про відновлення спадковості права власності» (денационалізації). Як і в інших державах Прибалтики, глибоких перетворень в Естонії зазнали аграрні відносини. Відповідно до Закону «Про земельну реформу» від 17 жовтня 1991 р. мета земельної реформи – перетворити відносини, які ґрунтуються на державній власності на землю, на відносини, засновані переважно на приватній власності на землю, виходячи із спадковості прав колишніх власників та законних інтересів нинішніх землекористувачів.

Великої уваги естонський законодавець приділяє реформі житлових відносин: Житловий закон Естонської Республіки 1992 р., закони про квартирну власність 1994 р., про квартирні товариства 1985 р., про приватизацію житлових приміщень 1993 р. тощо.

Істотно оновлене у відповідності до нових ринкових принципів трудове законодавство: закони про трудовий договір 1992 р., про колективний договір 1993 р., про відпустки 1992 р., про робочий час та час відпочинку 1994 р., про публічну службу 1998 р. та інші. У сфері природоресурсного права прийняті закони про надра від 1994 р., про ліс 1993 р.

Естонія першою із колишніх радянських республік прийняла нове цивільно-процесуальне законодавство: Цивільно-процесуальний кодекс 1993 р., Кодекс про виконавче провадження 1993 р.

Основним джерелом кримінального права Естонії є Кримінальний кодекс, прийнятий 6 червня 2001 р., який вступив у силу з 1 березня 2002 р. й отримав назву «Пенітенціарний кодекс». Він замінив попередній Кримінальний кодекс 1961 р., затверджений у 1992 р. у новій редакції, який і після цього зазнавав численних змін та доповнень. До основних видів покарань за злочини КК відносить: 1) грошове стягнення; 2) тюремне ув'язнення; 3) примусове припинення юридичної особи. Основними видами покарань, які застосовуються за проступки, є штраф та арешт. На початку 1998 р. парламент цілком скасував смертну кару, декриміналізував велике число діянь. З іншого боку, виникло чимало нових складів, які відображають нові громадські відносини та реалії: умисна неспроможність, легалізація злочинних доходів, розголошення комерційних таємниць тощо.

У листопаді 1994 р. до Особливої частини КК внесена нова глава 1 «Злочини проти людяності та воєнні злочини». У ній встановлена відповідальність за злочини проти людяності, у тому числі, проти геноциду, насильницькі дії відносно мешканців у районі дій, порушення правового режиму у ставленні до військовополонених, застосування заборонених засобів чи способів ведення війни або віддача наказів про їх застосування.

КПК Естонії прийнято у 2003 р., в дію вступив у 2004 р. та діє в редакції 2016 р. КПК встановлює порядок досудового провадження та судочинства, по справам щодо злочинів, а також порядок звернення до виконання судового рішення, що винесено з кримінальної справи.

Одна із реформ кримінального процесу в Естонії полягала у запровадженні апеляційної інстанції. При цьому дані норми були включені не в КПК, а в окремий Кодекс про апеляційне й касаційне судочинство у кримінальних справах 1993 р. Підставою для скасування вироку суду, повністю чи частково, у розгляді кримінальної справи в апеляційному порядку є: 1) односторонність або неповність ведення судового слідства; 2) невідповідність наявних у вирокі суду висновків фактичним обставинам; 3) істотне порушення Закону про кримінальний процес; 4) неправильне застосування кримінального законодавства; 5) невідповідність призначеного судом покарання тяжкості злочину та особи засудженого. Після скасування вироку суду в апеляційному порядку розгляд кримінальної справи відбувається у загальному порядку іншим складом суду першої інстанції.

Підставою для подання касаційної скарги чи касаційного протесту слугують неправильне застосування кримінального законодавства або істотне порушення Закону про кримінальний процес. Права на оскарження чи опротестування у касаційному порядку не має учасник процесу, який не заперечив вироку суду в апеляційному порядку.

Судова система Естонії встановлена Конституцією і Законом про суди 1991 р. Принципи її побудови та функціонування багато в чому нетипові для пострадянського простору. До системи судочинства входять: 1) повітові, міські та адміністративні суди; 2) окружні суди; 3) державний суд. Створення надзвичайних судів заборонено.

Голова Державного суду призначається на посаду парламентом за пропозицією Президента Республіки, члени Державного суду – за пропозицією його голови. Інші судді призначаються на посаду Президентом Республіки за пропозицією Державного суду. Судді обіймають свої посади довічно. Підстави й порядок звільнення суддів від посади встановлюються законом. Повітові, міські й адміністративні суди є судами першої, а окружні – судами другої інстанції. Державний суд виступає як вища інстанція, оскільки в Естонії, на відміну від інших колишніх радянських республік

немає Конституційного суду або іншого самостійного органу конституційного контролю.

Для виконання функцій конституційного нагляду у 1993 р. запроваджена Судова колегія конституційного нагляду Державного суду. Функції загального нагляду, які в радянську епоху належали прокуратурі, у незалежній Естонії передані особливій посадовій особі – Канцлеру юстиції, який призначається парламентом за пропозицією Президента Республіки і може бути усунений з посади тільки рішенням суду. Один раз на рік Канцлер представляє Рийгікогу огляд відповідності правових актів законодавчої та виконавчої державної влади та місцевих само врядувань Конституції і законам.

Прокуратура розподіляється на Державну прокуратуру і підлеглі їй прокуратури повітів та міст. Організація адвокатури визначена Законом про адвокатуру Естонії 1994 р. Контроль за господарською діяльністю в Естонії здійснюється державним контролером.